

Žemės ūkio prievolių išreikalavimas nacių okupuotoje Lietuvoje

Straipsnyje analizuojami žemės ūkio prievolių išreikalavimo būdai ir priemonės nacių okupacijos metais. Pateikiama išsami, visos Lietuvos mastu apibendrinta žemės ūkio gaminių prievolių kontingentų išreikalavimo statistika.

ĮVADAS

Straipsnio tyrimo objektas – žemės ūkio prievolių išreikalavimo būdai ir priemonės. Tikslas – išnagrinėti žemės ūkio prievolių išreikalavimo būdus ir priemones nacių okupacijos metų Lietuvoje. Darbo uždaviniai: 1) aptarti žemės ūkio gamybos pritaikymą karo reikmėms nacių okupuotoje Lietuvoje; 2) išanalizuoti nacių okupacinės valdžios naudotus būdus ir priemones žemės ūkio produktų prievolėms išreikalauti iš krašto ūkininkų; 3) aptarti kitas Lietuvos ūkininkams skirtas žemės ūkio (ne maisto gaminių) prievoles, išnagrinėti būdus ir priemones joms išreikalauti; 4) pateikti išsamią ir patikimą žemės ūkio gaminių prievolių išreikalavimo statistiką.

Pasirinktoji tema aktuali ir nauja, nes lietuvių istoriografijoje nėra išsamiai nušviesta. Ypač pasigendama žemės ūkio, pirmiausia žemės ūkio gaminių, prievolių išreikalavimo mechanizmo taikymo praktikoje išsamesnės, archyvinių ir ypač patikimų statistinių duomenų pagrindu paremtos, visos Lietu-

vos mastu apibendrintos analizės. Tyrimu siekiama užpildyti šias ir kitas aktualias istoriografijos spragas.

Straipsnyje taikomi aprašomasis ir lyginamasis metodai, šaltinių ir literatūros analizė ir sintezė bei statistinių duomenų analizė.

Tiriant temą, nemažai reikšmingos informacijos rasta Lietuvos centriniame valstybės archyve (toliau – LCVA), ypač šiuose fonduose: f. 599 – Lietuvos žemės ūkio kooperatyvų sąjungos „Lietūkis“, f. R-614 – Vilniaus miesto apygardos komisaro, f. R-646 – Vilkaviškio apskrities savivaldybės, f. R-685 – Vilniaus apskrities viršininko, f. R-729 – Panevėžio apskrities viršininko, f. R-926 – Ukmergės kalėjimo, f. R-1099 – Šiaulių apskrities viršininko, f. 1173 – Iš Vokietijos gautų dokumentų kolekcijos, f. 1342 – Kretingos apskrities savivaldybės, f. R-1399 – Saugumo policijos ir SD vado Lietuvoje, f. R-1610 – Alytaus apskrities žemės ūkio gaminių tiekimo įstaigos, f. 1696 – Ukmergės apskrities valsčių savivaldybių, f. R-1720 – Apskričių žemės ūkio gaminių tiekimo įstaigų, f. R-1739 – Mėsos pramonės centro „Maistas“.

Nagrinėti temą labai padėjo oficialus periodinis tęstinis Lietuvos generalinės srities komisariato leidinys „Amtsblatt des Generalkommissars in Kauen“¹, ėjęs visą nacių okupacijos laiką. Jame buvo skelbiami okupuotų Rytų kraštų reichsministro Alfredo Rosenbergo, Ostlando reichskomisarų

Hinricho Lohse's ir Lietuvos generalinio komisaro Adriano Theodoro von Rentelno potvarkiai, apimantys beveik visas valdymo sritis, tarp jų ir žemės ūkio prievolės. Statistiniu požiūriu vertingiausias buvo oficialus karo metų leidinys „Statistische Berichte für das Ostland“².

Šios temos neįmanoma nagrinėti be nacių okupacijos metų Lietuvos spaudos. Ji padeda pajusti to meto aplinką, suteikia įvairių žinių apie okupantų leistus potvarkius ir skelbimus. Dėl gausios informacijos ypač paminėtini visai Lietuvai skirti dienraščiai „Į laisvę“³ ir „Ateitis“⁴.

Tyrimui pravertė Juozo Brazaičio⁵, Arūno Bubnio⁶ ir kt. autorių veikalai.

ŽEMĖS ŪKIO GAMYBOS PRITAIKYMAS KARO REIKMĖMS

1941 m. birželio mėn. sovietų okupaciją Lietuvoje pakeitė nacių okupacija. Nacių požiūriu, lietuvių tauta artimiausioje ateityje turėjo išnykti, o jos teritorija turėjo tapti viena iš Vokietijos pasienio provincijų. Koks likimas laukė Ostlande gyvenančių tautų, akivaizdžiai rodo okupuotų Rytų sričių reichsministro A. Rosenbergo 1941 m. gegužės 8 d. instrukcija būsimam reichskomisarui Baltijos šalims ir Baltarusijai, kurioje skelbiama: „Reichskomisarui Estijai, Latvijai, Lietuvai ir Baltarusijai tikslas turi būti vokiečių protektorato sukūrimas, po to šių sričių pavertimas didžiojo vokiečių Reicho dalimi, germanizuojant rasiniu požiūriu tinkamus elementus, apgyvendinant germanų rasės atstovus ir sunaikinant nepageidautinus elementus. Baltijos jūra turi tapti didžiosios Vokietijos saugumo vokiečių vidaus jūra.“⁷ Tačiau norėdami šį planą įgyvendinti naciai pirmiausia privalėjo laimėti karą. Į tai jie ir sutelkė visą dėmesį. Nacių okupantai visokiais būdais engė vietos gyventojus. Okupu-

toje Lietuvoje jie sukūrė valdžios aparatą, kad su jo pagalba įgyvendintų grobikiškus tikslus šioje nedidelėje Baltijos šalyje.

Ekonominio Rytų štabo vadovo reichsmaršalo Hermanno Göringo 1941 m. lapkričio 18 d. įsake buvo nubrėžti svarbiausi Reicho ekonominės politikos okupuotuose Rytų kraštuose principai. Dokumente kaip aukščiausias karo meto ekonomikos įstatymas išskelti karo ekonomikos poreikiai. Okupuotuose Rytų kraštuose neplanuota kurti reikšmingesnės vartojimo reikmenų pramonės. Šios šalys turėjo tapti pigios darbo jėgos ir žaliavų tiekimo baze, taip pat Vokietijos pramonės gaminių realizavimo rinka. Negalėjo būti ir kalbos apie vietos gyventojų aprūpinimą vertingesnėmis prekėmis ir produktais. Turėjo būti griežtai slopinamos bet kokios tendencijos kelti vietos žmonių gyvenimo lygį. Ostlandas iš pradžių turėjo būti aprūpinamas kukliai. Išimtis turėjo būti daroma čia esantiems vokiečiams ir suvokietinti numatytiems gyventojams. Reichui gaminama Ostlando žemės ūkio produkcija turėjo būti kuo pigesnė⁸. „Jūs pasiūstė į okupuotas sritis ne tam, kad dirbtumėte jums patiktų valdyti tautų labui, o tam, kad išsiurbtumėt iš ten viską, ką galima“⁹, – okupuotų kraštų komisarams ir kitiems vadovams yra pareiškęs H. Göringas.

Naciai buvo taip įsitikinę savo galutine pergale, kad nemanė, jog būtina kaip nors slėpti grobikiškus planus Rytuose, todėl spaudoje šia tema nuolat skelbė įvairius straipsnius. Antai vokiečių laikraštis „Deutsche Allgemeine Zeitung“ 1941 m. rudenį straipsnyje „Rytų svarumo centras“ (autorius Josefas Winschuhas), kurį perspausdino okupuotos Lietuvos dienraštis „Į laisvę“, rašė: „Rytuose priešais Vokietijos ir Europos duris atsiverianti didžiulė apgyvendinimo bei kolonizacijos ir kapitalų įdėjimo sritis, į kurią imsiąs veržtis ir įsiliesiąs Vokietijos ūkinių bei organizacinių jėgų ir gyventojų

perteklius.¹⁰ Panašiai, tik rafinuočiau, nacių tikslus Ostlando ūkyje viešai atskleidė ir okupuotų Rytų kraštų reichsministras A. Rosenbergas pokalbyje Ostlando klausimais su laikraščio „Deutsche Zeitung im Ostland“ korespondentu, kurį taip pat perspausdino tas pats dienraštis „Į laisvę“: „Mūsų uždavinys šiandien – ir tai visų uždavinys – yra nenuilstamu darbu suvokti bendrąją padėtį, paleisti į darbą visas galimas sutelkti jėgas, kad būtų užtikrinta viso Rytų Krašto apsauga ir kad kovojančiai vokiečių kariuomenei būtų patiekta visa, kas reikalinga.“¹¹ Todėl šioms tautoms tenkanti „moralinė pareiga visas savo jėgas skirti vokiečių kariuomenei ir vokiečių karo ūkiui aprūpinti“¹².

Kad Lietuvos gyventojų aprūpinimo sistema normaliai funkcionuotų, kad būtų galima kuo veiksmingiau aprūpinti vokiečių kariuomenę ir Vokietijos gyventojus maisto produktais, civilinė okupacinė nacių valdžia išleido daugybę potvarkių, apkraunančių Lietuvos ūkininkus įvairiomis žemės ūkio produktų prievolėmis. Ūkininkai privalėjo į pagrindinių Lietuvos žemės ūkio bendrovių – „Maisto“, „Pienocentro“, „Lietūkio“, „Sodybos“ – supirkimo punktus kasmet pristatyti nustatytą kontingentą mėsos, grūdų, pieno, kiaušinių, šieno, linų, vilnos ir kitų žemės ūkio gaminių. Nacių okupacinė administracija buvo gerai apgalvojusi, kaip surinkti iš gyventojų žemės ūkio produktų prievolės. Prievolių kontingentus Lietuvai nustatydavo Lietuvos generalkomisariatas. Toliau juos paskirstė apskritims žemės ūkio generalinio tarėjo žinioje veikusi Maisto pramonės ir tiekimo valdyba. Prievolių paskirstymą valsčiams vykdė apskričių viršininkų žinioje veikusios apskričių žemės ūkio gaminių tiekimo įstaigos¹³. Kaip tik jos ir buvo atsakingos už žemės ūkio produktų rekvizavimą iš apskrities gyventojų¹⁴. Vis dėlto iš esmės prievolių paskirstymui iki pat valsčiaus imtinai vadovavo generalkomisari-

ato Žemės ūkio skyrius, apygardų komisarai ir kiti vokiečių pareigūnai – apygardų ir apskričių žemės ūkio vadovai¹⁵. Valsčiams skirtus prievolių kontingentus valsčių žemės ūkio gaminių tiekimo įstaigos išdalydavo ūkininkams¹⁶. Kaimo gyventojai apie okupantų jiems skirtas prievolės dažniausiai būdavo informuojami seniūnijų sueigose¹⁷.

Siekdama kuo veiksmingiau kontroliuoti gamybos pokyčius atskiruose ūkiuose ir nustatyti didžiausias prievolių normas, okupacinė valdžia 1942 m. viduryje įvedė vadinamuosius žemės ūkio lapus visiems didesniems kaip 5 ha ūkiams¹⁸, o po metų, t. y. 1943 m. viduryje, jie įvesti ir 2–5 ha žemės turintiems ūkiams¹⁹. Šiuose lapuose buvo surašomi duomenys apie ūkininko šeimos sudėtį, samdomus darbininkus, žemės ūkio mašinas, ūkio padargus, pasėlių struktūrą ir plotą, žemės rūšį, gyvulių skaičių ir pan. Atsižvelgiant į surašytus duomenis, buvo nustatomi žemės ūkio produktų prievolių kontingentų dydžiai paskiriems ūkiams.

Pažymėtina, kad visai Lietuvai skiriami privalomų pristatyti žemės ūkio produktų kontingentai sudarė didelę bendrosios žemės ūkio produkcijos dalį. Pavyzdžiui, duoninių javų (rugių ir kviečių) prievolės kontingentas 1941–1942 ūkiniais metais (nuo rugsėjo 1 d. iki kitų metų rugsėjo 1 d.) sudarė 45,8 proc. bendrojo 1941 m. šių kultūrų derliaus, 1942–1943 ūkiniais metais – 47,7 proc. 1942 m. derliaus ir 1943–1944 ūkiniais metais – 32,6 proc. 1943 m. derliaus. Avižų prievolės kontingentas 1941–1942 ūkiniais metais sudarė 16,4 proc. bendrojo 1941 m. avižų derliaus, 1942–1943 ūkiniais metais – 22,7 proc. 1942 m. derliaus ir 1943–1944 ūkiniais metais – 19,8 proc. 1943 m. derliaus. Namininių paukščių (vištų, žąsų ir ančių) prievolės kontingentas 1942–1943 ir 1943–1944 ūkiniais metais (1941–1942 ūkiniais metais šios prievolės nebuvo) sudarė atitinkamai 46,3 ir 66 proc. 1942 ir 1943 m. pabaigoje buvusio

naminių paukščių skaičiaus (vykdytų surašymų duomenimis). Vardijant naminius paukščius atskirai, matyti, kad vištų prievolė 1942–1943 ir 1943–1944 ūkiniais metais sudarė atitinkamai 45,5 ir 68,2 proc., žąsų prievolė – 51,3 ir 52,2 proc., ančių prievolė – 82,1 ir 65,9 proc. bendrojo 1942 ir 1943 m. pabaigoje buvusio šių naminių paukščių skaičiaus. Dideli buvo ir kitų svarbesnių žemės ūkio gaminių kontingentai, bet nesant duomenų apie bendrąją atskirų žemės ūkio gaminių produkciją neįmanoma nustatyti tų gaminių prievolių dalies visoje gamyboje. Antai mėsos prievolė 1941–1942 ūkiniais metais buvo 48 tūkst. t, 1942–1943 ūkiniais metais – 41,8 tūkst. t, 1943–1944 ūkiniais metais – 38 tūkst. t; kiaušinių – atitinkamai 90, 57 ir 57 mln. vnt.; šieno – atitinkamai 75, 40 ir 40 tūkst. t ir t. t.²⁰ Už privalomąsias žemės ūkio produktų prievoles okupantai mokėjo nustatytą atlyginimą, bet jis buvo toks mažas, kad sudarė vos 60 proc. atlyginimo, mokamo Rytprūsiose – artimiausiame vokiečių gyvenamame rajone²¹. Mokėdami kad ir minimalias kainas vokiečiai siekė įtikinti, jog produktai ne nusavinami, o superkami.

Karo metu patiekti daugiau žemės ūkio gaminių prievolėmis su mažesne žala savo ūkiui ir šeimos pragyvenimo lygiui buvo pajėgūs tik vidutiniai ir stambesnieji ūkiai, o tokių po bolševikinės reformos buvo gerokai sumažėję. Lietuvoje daug ūkių buvo smulkieji. Antai iki 5 ha žemės turėjo 30,2 proc., o iki 10 ha – 60 proc. ūkių. Jų turimos žemės plotas sudarė atitinkamai 6,3 ir 25,5 proc. visų ūkių žemės ploto²². Ir tarpukario Lietuvoje smulkieji ūkiai tegalėjo garantuoti pragyvenimo minimumą vien ūkininkui ir jo šeimos nariams, o dabar tai padaryti, kartu įvykdant visas nustatytas žemės ūkio gaminių prievoles, buvo daug sunkiau. Be to, ūkininkams nustatyti aukšti įvairių produktų prievolių kontingentai buvo laikomi tik minimaliais, o apskritai reikalauta atiduoti visus ūkyje

pagamintus produktus, išskyrus dalį, skirtą sėklai, pašarams ir ūkininko šeimos maistui. Dėl to ūkininkams buvo uždrausta laisvai prekiauti visais žemės ūkio produktais. Kad išvengtų nesusipratimų, ūkininkai, veždami privalomuosius maisto produktus, turėjo pasirūpinti atitinkamais pažymėjimais, kuriuos išduodavo valsčių savivaldybės²³.

Vadovaujantis generalinio komisaro A. T. von Rentelno 1942 m. kovo 13 d. patvarkymu, siekiant kontroliuoti ūkius, kad šie geriau vykdytų grūdų prievolę, ūkininkams buvo leidžiama susimalti grūdų tik pateikus valsčiaus viršaičio pažymėjimą, kuriame nurodyta, kad jo pateikėjas yra atlikęs grūdų prievolę. Jei ūkininkas nepristatė privalomo kiekio grūdų dėl pateisinamos priežasties, jam galėjo būti išduotas pažymėjimas susimalti pragyvenimui būtina kiekį grūdų. Malūnų vedėjai, užtikti malantys grūdus be tokio leidimo, remiantis minėtu generalinio komisaro patvarkymu buvo baudžiami administracine bauda arba siunčiami į priverčiamojo darbo stovyklą, o jų malūnai uždaromi²⁴.

Siekiant geriau kontroliuoti grūdų malimą generalinio komisaro parėdymu 1943 m. rugsėjo 1 d. visoje Lietuvos generalinėje srityje vietoj galiojusių iki tol leidimų susimalti grūdų įvestos malimo kortelės. Pagal jas kiekvienam ūkiui buvo leidžiama susimalti tik tiek grūdų, kiek jų reikia to ūkio žmonėms maistui ir gyvuliams šerti. Malti buvo galima tik malimo kortelėje nurodytame malūne. Malimo korteles, galiojančias vienus ūkinius metus, ūkininkams išduodavo valsčių viršaičiai. Vežantis grūdus į malūną malti ir iš jo su miltais grįžtantis ūkininkas privalėjo turėti malimo kortelę kaip įrodomąjį dokumentą. Grūdai ar miltai, vežami be malimo kortelės, galėjo būti konfiskuoti. Be kitų įrašų, malimo kortelėje buvo nurodomas konkretus keturių mėnesių laikotarpis, kada leidžiama grūdus malti: pirmas laikotarpis – 1943 m.

rugsėjo 1 d.–1943 m. gruodžio 31 d., antras – 1944 m. sausio 1 d.–1944 m. balandžio 30 d. ir trečias – 1944 m. gegužės 1 d.–1944 m. rugpjūčio 31 d. Leidimą susimalti grūdų pirmąjį laikotarpį viršaitis išduodavo, kai ūkininkas būdavo pristatęs 20 proc., antrąjį – 70 proc. ir trečiąjį – 100 proc. jam nustatytos grūdų duoklės: duoninių javų, miežių ar žirnių ir pašarinių grūdų. Jei numatytas grūdų duoklės procentas nustatytais terminais buvo neįvykdytas ne dėl ūkininko kaltės, valsčiaus viršaitis turėjo teisę vis vien išduoti leidimą malti. Pagal generalinio komisaro patvirtintas normas vienam kaimo gyventojui buvo leidžiama per metus susimalti maistui 140 kg duoninių javų ir 12 kg miežių arba žirnių. Atsižvelgiant į atskiro ūkininko šeimos narių skaičių, kiekvieną keturių mėnesių malimo laikotarpį buvo leidžiama susimalti 33 proc. to grūdų kiekio, koks tam ūkiui pagal nustatytas normas buvo apskaičiuotas metams. Pašarinius javus, kol nepristatyta jų duoklė, malti pirmą ir antrą laikotarpius būdavo leidžiama tik būtinu atveju. Atidavus pašarinių grūdų duoklę, jų buvo leidžiama susimalti tiek, kiek reikia atitinkamam ūkiui turimiems gyvuliams šerti²⁵.

Ūkininkams buvo uždrausta parduoti ar duoti nemokamai pieno ir sviesto kitiems asmenims. Visas atliekamas namų ūkio pienas privalėjo būti pristatytas į pieninę ar pieno nugriebimo punktą²⁶. Kad pieno prievolė būtų vykdoma veiksmingiau, reichskomisaras H. Lohse 1941 m. lapkričio 21 d. potvarkiu visiems pieno gamintojams įsakė iki 1941 m. gruodžio 31 d. atitinkamoms pieninėms atiduoti visus turimus separatorius ir įrankius sviestui mušti. Pieno gamintojus sviestu turėjo aprūpinti atitinkamos pieninės²⁷.

Okupacinė valdžia dar 1941 m. rudenį nustatė ūkiams naminio skerdimo taisykles. Tuo siekta užtikrinti sklandesnę gyvulių prievolės vykdymą, užkirsti kelią ūkininkams

spekuliuoti mėsa. Kad pasiskerstų gyvulį, jie privalėdavo gauti viršaičio leidimą²⁸. Už neteisėtą to darymą grėsė kalėjimas²⁹.

Žemės ūkio produktų prievolių pristatymo kontrolę okupacinė administracija vykdė per įvairius kontrolierius vietose. Antai gyvulių prievolės vykdymą, be vokiečių okupacinės civilinės administracijos pareigūnų, kontroliavo ne tik lietuviškosios valdžios pareigūnai (žemės ūkio generalinis tarėjas, apskričių viršininkai, valsčių viršaičiai ir seniūnai), bet ir žemės ūkio bendrovės „Maistas“ kiekviename valsčiuje paskirti gyvulių supirkėjai. Pradėjęs vykdyti 1942–1943 ūkinių metų prievoles, valsčių viršaičiai per valsčių žemės ūkio gaminių tiekimo įstaigas šiems supirkėjams turėjo teikti juos dominančią informaciją apie ūkininkus. Gyvulių pristatymo dienomis supirkėjas turėdavo pats būti pristatymo vietoje, kad sužinotų, kuris ūkininkas nepristatė jam skirtų pristatyti gyvulių. Supirkėjai privalėjo aplankyti ūkininkus, nepatenkinamai vykdančius gyvulių pristatymo prievolę. Nuvykę jie turėjo iširti, ar tikrai ūkininkas neturi tinkamų skersti galvijų ir kiaulių. Radę ūkyje tokių gyvulių, supirkėjai turėjo pranešti apie tai viršaičiui ir, aptarę su juo reikalą, imtis atitinkamų priemonių, kad mėsos prievolei tinkami gyvuliai iš to ūkio būtų paimti prievarta³⁰. 1943 m. birželio 2 d. Žemės ūkio vadybos Maisto pramonės ir tiekimo departamento direktorius informavo apskričių viršininkus, kad „Maisto“ bendrovės prie valsčių žemės ūkio gaminių tiekimo įstaigų priskirti supirkėjai perduodami viršaičių žinion. Nuo tol valsčių viršaičiai galėjo duoti „Maisto“ tarnautojams visus nurodymus, reikiamus prievolei vykdyti. Tiesa, atlyginimą jiems, kaip ir anksčiau, turėjo mokėti „Maistas“³¹.

Reikia pasakyti, kad „Maisto“ supirkėjai nepasizymėjo gera darbo drausme. 1943 m. lapkričio 5 d. Alytaus apskrities viršininko rašte „Maisto“ bendrovei pažymima, kad

„iki šio laiko pasitaikydavo „Maisto“ kontrolierių, kurie pareigų neidavo, o išvažiavę į kaimus pas ūkininkus girtuokliaudavo“³². Varėnos I valsčiaus viršaitis 1943 m. lapkričio 18 d. telefonogramoje Alytaus apskrities viršininkui skundėsi: „Imantis priemonių mėsos pristatymo reikalu šiandien labai daug ūkininkų pristatė į Varėnos II „Maisto“ supirkimo punktą gyvulius. Pasirodo, kad šiuo laiku (yra jau 15 val.) „Maisto“ supirkėjų dar nėra. Daug ūkininkų šiuo momentu yra jau grįžę su gyvuliais į namus. Pažymėtina, kad tokie įvykiai pasitaiko labai dažnai.“³³

Siekiant kontroliuoti, kaip vykdoma pieno prievolė, žemės ūkio generalinio tarėjo 1943 m. balandžio 5 d. aplinkraščiu nuo 1943 m. pavasario kiekviename valsčiuje prie viršaičio įstaigos buvo priskirta po pieno perdirbimo bendrovės ar pieninės atstovą. Juos skyrė apskrities viršininkas pieno perdirbimo bendrovės ar pieninės siūlymu. Pieno perdirbimo bendrovės ar pieninės atstovo prie viršaičio įstaigos tarnyba buvo garbės tarnyba, nors jis turėjo teisę duoti nurodymus įstaigos personalui. Valsčiuje esant daugiau pieninių, kiekviena jų skyrė po atstovą prie viršaičio įstaigos. Pieninių atstovus prie apskrities viršininko įstaigos skyrė žemės ūkio generalinis tarėjas. Ši tarnyba taip pat buvo garbės tarnyba, bet atstovas turėjo teisę duoti nurodymus apskrities viršininko įstaigos personalui. Apskrities pieninių atstovas ar jo pavaduotojas kartu su apskrities viršininku ar jo pavaduotoju mažiausiai kartą per savaitę privalėjo aptarti valsčių pieno pristatymą ir esant prastiems reikalams imtis žygių pagerinti pieno prievolės vykdymą. Savo ruožtu pieno perdirbimo bendrovių ar pieninių atstovai prie viršaičio įstaigos kartu su viršaičiu tą patį privalėjo daryti žemesniu – valsčiaus – lygmeniu³⁴.

Panašiai okupacinė valdžia prižiūrėjo ir grūdų kūlimą – valsčiuose veikė kontrolieriai, privalantys nuolatos pranešinėti

viršaičiams apie ūkius, kurie yra iškūlę javus. Viršaičiai kiekvienam tokiam ūkiui nurodydavo per kelias dienas atvežti į „Lietūkio“ bendrovę nustatytą javų prievolės kontingentą³⁵.

Karo reikmėms naciai pritaikė ne vien žemės ūkio produktų prievolių išreikalavimo sistemą, bet net ir kaime susiklosčiusius nuosavybės santykius. Okupacinė valdžia laikė ūkininkus savo grobikiškos politikos įkaitais – neskubėjo jų skelbti teisėtais savo žemės savininkais. Žemės nuosavybės santykius naciai siekė sureguliuoti taip, kad Lietuvos žemės ūkis būtų rentabilus, tenkintų maisto produktų ir kitus Vokietijos poreikius, o vietos gyventojų interesų mažai paisė. 1941 m. rugpjūčio 18 d. Lietuvos generalinis komisaras A. T. von Rentelnas išleido įsakymą, kuriuo paskelbė, kad visi žemės savininkai, išskyrus žydus, komunistus ir neūkininkus, tvirtinami teisėtais bolševikų valdžios jiems paliktos žemės valdytojais (ne savininkais!). Šiuo įsakymu panaikintas sovietinės Ministrų Tarybos 1940 m. rugpjūčio 5 d. nutarimas, naujakuriams ir mažžemiams suteikiantis teisę naudotis gauta žeme. Naujakurių ir mažžemių gauta žemė buvo grąžinta valdyti buvusiems savininkams, o šie įpareigoti atlyginti naujakuriams ir mažžemiams natūra arba pinigais už jų gautuose sklypuose įdėtą darbą. Beje, šis potvarkis nelietė valstybinių ūkių, įskaitant tarybinius ūkius, traktorių stotis ir arklių nuomos punktus. Jie liko tiesioginėje generalinio komisaro žinioje. Lietuvos generalinio komisaro įsakymu visi savininkai paskelbti tik žemės valdytojais, o teisė į žemės nuosavybę negrąžinta, nors Laikinoji vyriausybė buvo paskelbusi žemės nuosavybę atkuriančius aktus, be to, įsakymo 6 paragrafas skelbė: „Žemės ūkio žemės valdytojais, kurie suėmimo ir sėjos darbus iš blogos valios ar per apsileidimą tinkamai neatlieka, griežtai baudžiami ir

pakeičiami kitais valdytojais.³⁶ Ostlando reichskomisar H. Lohse's 1941 m. rugsėjo 13 d. potvarkiu dėl bolševikų pertvarkymų žemės ūkyje panaikinimo įsakyta naujakuriams, netekusiems bolševikų duotos žemės, pasilikti samdomais darbininkais tuose ūkiuose, kuriems valdyti vėl grįžta naujakurio žemė. Naujakuriai, pajėgūs išlaikyti gautą ūkį, apygardos komisaro sprendimu galėjo būti išimties būdu palikti ūkininkauti savo dirbamame ūkyje³⁷. Potvarkio 2 paragrafas skelbė: „Mažažemiams išdalintoji gretima žemė turi pasilikti mažąžemių valdoma, jei tuo bus pakeltas mažąžemių ūkių ūkinis pajėgumas.“³⁸ Bet ir šis potvarkis nepanaiškino visų bolševikinės reformos padarinių, nepaskelbė ūkininkų teisėtai savo žemės savininkais.

ŽEMĖS ŪKIO PRODUKTŲ PRIEVOLIŲ IŠREIKALAVIMAS PRAKTIKOJE

Už prievolių nevykdymą ūkininkams grėsė įvairios bausmės. Viena iš tokių – nušalinimas nuo ūkio. Alytaus apskrities viršininko 1942 m. sausio 21 d. telefonogramoje valsčių viršaičiams sakoma: „Įsakau paskelbti visiems ūkininkams, kad jie ligi šių metų vasario mėn. 1 dienos pristatytų į supirkimo punktus skirtus jiems parduoti grūdų ir pašarų kiekius. Tie ūkininkai, kurie grūdų ir pašarų kiekius nepristatys, bus šalinami iš ūkių, o jų ūkiai bus atiduodami kitiems valdyti.“³⁹ Nušalinimo nuo ūkio bausmė paprastai taikyta daugiausia prievolių nevykdžiusiems ūkiams. Pavyzdžiui, Kretingos apskrities Endriejavo valsčiaus Žadeikių kaime gyvenusiam Jonui Užgaliui, kuris valdė 12 ha ūkį, per ūkinius metus buvo numatyta privalomai pristatyti 484 kg duoninių javų, 168 kg avižų, 30 kg miežių, po 90 kg šieno ir šiaudų, 30 kg sėmenų, 9 kg ankštinių, 60 kg galvijienos ir 20 kg kiaulienos. Iš viso

to ūkininkas tepristatė 75 kg šieno ir 30 kg galvijienos, taip pat 20 kg pieno riebalų. Atsižvelgiant į tai, kad J. Užgalis prievolių neįvykdė, jo ūkis 1943 m. kovo mėn. atiduotas kitam asmeniui⁴⁰. Panašiai nutiko ir Jonui Pupšui, gyvenusiam Kretingos apskrities Veiviržėnų valsčiaus Ruigių kaime ir valdžiusiam 14,6 ha ūkį. Iš privalėtų per ūkinius metus pristatyti 290 kg duoninių javų, 169 kg avižų, 31 kg miežių, 93 kg šieno, 99 kg šiaudų, 25 kg sėmenų, 5 kg ankštinių, 102 kg galvijienos ir 105 kg kiaulienos jis tepristatė 202 kg galvijienos. Kadangi J. Pupšys buvo nuomininkas, tai 1943 m. kovo mėn. ūkis iš jo atimtas ir grąžintas valdyti išnuomojusiam asmeniui⁴¹. Kartais tokius ūkius pasisavindavo vokiečių žemės ūkio bendrovė „Ostland“. Vis dėlto dažniausiai už prievolių nevykdymą iš ūkininkų atimti ūkiai buvo atiduodami valdyti giminaičiams⁴².

Vietoj nuvarymo nuo ūkio už žemės ūkio prievolių nevykdymą taikyta ir švelnesnė bausmė: iš ūkininkų konfiskuojami nepristatyti žemės ūkio produktai. Antai Vilkaiviškio apskrities viršininko 1942 m. birželio 13 d. rašte Keturvalakių valsčiaus viršaičiui rašoma: „Prašome tamstą per seniūnus įspėti tuos ūkininkus, kurie paraginti mėsos nepristatė, kad nedelsdami pristatytų, nes priešingu atveju numatyti pristatyti gyvuliai bus konfiskuoti, o ūkininkai bus baudžiami už savivaldybės įsakymų nepildymą.“⁴³ Tokie grasinimai nebuvo vien žodžiai. Antai Alytaus apskrities viršininkas 1942 m. birželio 3 d. rašte informavo valsčių viršaičius, kad „Generalkomisar Kaune 1942 V 23 dienos patvarkymu <...> įpareigojo kas savaitę iš vieno arba dviejų ūkininkų, neatidavusių mėsos duoklės, konfiskuoti visus gyvulius ir kiaules. Tų konfiskuotų gyvulių pusę atiduoti kitiems duoklę atidavusiems ūkininkams, o likusius atiduoti „Maistui“.“⁴⁴ Rašte viršaičiams nurodoma paskelbti šį įsakymą ir perspėti ūkininkus apie galimus

prasto prievolių vykdymo padarinius⁴⁵. Tų pačių metų liepos 27 d. Alytaus apskrities viršininko telefonogramoje valsčių viršaičiams ir žemės ūkio gaminių tiekimo įstaigų vedėjams sakoma: „Generalkomisaro Kaune pakartotinu patvarkymu įsakau ūkininkams, neatidavusiems skirtu terminu gyvulių duoklės, vartoti prievartą, kaip yra nurodyta mano parėdymuose Nr. 3716 ir 3746, ir kas savaitę, t. y. šeštadieniais, telefonograma man pranešti, iš kurių ūkininkų ir kiek policine priemone – prievarta – paimta galvijų ir kiaulių. Be to, įspėju, kad skirta gyvulių duoklė turi būti pilnai ir laiku pristatyta.“⁴⁶

Generalinis komisaras A. T. von Rentelnas 1942 m. rugpjūčio mėn. nusiuntė Šiaulių apskrities viršininkui telegramą, kurioje sakoma: „Pristatytų galvijų nepakanka frontui ir gyventojų aprūpinimui. <...> Visuose valsčiuose, kuriuose yra reikalinga, <...> praveisti konfiskavimą.“⁴⁷ Nurodoma pirmiausia konfiskuoti gyvulius tų ūkių, kurie nevykdo pieno ir sviesto pristatymo prievolės, o paskui – ūkių, kurie iki tol nepristatė galvijų, o pristatė tik šiek tiek pieno. Ūkių, kurie atlieka pieno prievolę, nurodyta konfiskuoti tik „nereikalingus galvijus“⁴⁸.

Lietuvos generalinio komisaro 1942 m. gruodžio 23 d. rašte Šiaulių apygardos komisarui rašoma: „Pieno pristatymas yra nuo spalio mėn. pradžios tiek blogas ir atsilikęs, kad nepakankamas miesto gyventojų aprūpinimas riebalais, pradedant 11 aprūpinimo periodu, turėjo būti visiškai sustabdytas. Daugelyje vietovių, ypač tai liečia Vilniaus ir Kauno m., dabartinio pristatymo nepakanka net mažų vaikų ir ligonių aprūpinimui pienu. Kad gyventojų ir esančių dalinių aprūpinimas sviestu yra galimas ir laike žiemos mėnesių, parodo praeitų metų gamybos eiga.“⁴⁹ Toliau rašte įsakoma: „<...> reikia iki 1943.I.5 kiekvienos apskrities viename valsčiuje iš 3 įmonių, laikančių vieną karvę, ir iš 5 įmonių, laikančių daugiau karvių,

kurios pieno nestato arba pagal pajėgumą labai mažai stato, konfiskuoti visas karves be atlyginimo.“⁵⁰ Nutarta šią priemonę po dešimties dienų tęsti kituose apskrities valsčiuose, „iki visi ūkininkai ir karvių laikytojai pristatys pieną pagal pajėgumą“⁵¹. Be to, pažymima: „Reikia atkreipti dėmesio, kad priverstini konfiskavimai neįvyktų nedaugelyje vietų, tačiau kiekvieno valsčiaus 5, reikalui esant, ir daugiau vietovių.“⁵² Konfiskuotas geras karves numatyta įkainojus perduoti gerai prievoles vykdantiems kito valsčiaus ūkiams, o gautus pinigus pervesti į specialią apskrities viršininko įstaigos sąskaitą. Kitus gyvulius nurodyta pristatyti į žemės ūkio bendrovę „Maistas“⁵³.

Šiaulių apygardos komisaras Hansas Gewecke 1943 m. sausio 4 d. telefonogramoje Šiaulių apskrities viršininkui nurodė konfiskuoti karves mažiausiai iš pusės valsčių kas trečiame ūkyje, kuris turi daugiau kaip tris karves ir nevykdo pieno prievolės⁵⁴. Mažai pieno duodančias konfiskuotas karves 1943 m. sausio 21 d. raštu nurodyta perduoti žemės ūkio bendrovei „Maistas“, o kitas paskirstyti taip: 50 proc. – ūkiams, kurie užtikrina, kad įvykdys pieno prievolę, ir 50 proc. – artimiausiam valstybiniam ūkiui. Pinigai už gyvulius turėjo būti pervesti į specialią sąskaitą⁵⁵. Kiek vėlesniu 1943 m. vasario 16 d. raštu H. Gewecke Šiaulių apygardos apskričių viršininkams nurodė visas konfiskuotas karves, išskyrus pristatomas „Maisto“ bendrovei skersti, atiduoti vien tik žemės ūkio bendrovei „Ostland“⁵⁶. 1943 m. vasario 19 d. potvarkiu Šiaulių apygardos komisaras nurodė valsčių viršaičiams konfiskuoti visas karves tų ūkininkų, kurie visiškai nevykdo pieno ir sviesto prievolių, nors yra pajėgūs tai daryti, arba pasilieka pieno ir sviesto daugiau, negu kad turi tam teisę⁵⁷.

Tokios žiaurios represijos vertė ūkininkus jiems skirtas žemės ūkio prievoles įvykdyti bet kokiomis priemonėmis, o tai

labai smukdė Lietuvos žemės ūkį, ypač gyvulininkystę. Alytaus apskrities viršininkas 1943 m. balandžio 21 d. rašte žemės ūkio generaliniam tarėjui ir žemės ūkio bendrovės „Maistas“ fabriko direktoriui rašė: „Nuolat raginant ūkininkus geriau atlikinėti kiaulienos mėsos prievolę, gauta iš jų gana daug įvairių nusiskundimų. Svarbiausias nusiskundimas – tai, kad „Maistas“ priima kiaules ne mažiau 75 kg svorio. Karo metu užauginti kiaules ligi 75 kg svorio yra sunku, ypatingai dėl gero pašaro stokos. Be to, labai dažnai ūkininkai, nenumatydami, jog jų kiaulės bent keliais kilogramais bus lengvesnės kaip 75 kg, atveža jas į „Maisto“ supirkimo punktus, ištisą dieną sugaišta, kol sulaukia savo eilės, ir pagaliau gauna atsakymą, jog jų kiaulės dar nepriaugintos iki reikiamo svorio. Ir nors tie ūkininkai turėtų ir geriausių norų atlikti savo prievolę, bet visai ne dėl savo kaltės tai padaryti negali.“⁵⁸ Rašte prašoma išimties būdu priimti kiaules bent nuo 50 kg svorio⁵⁹.

Okupantų nustatytos mažos prievolei pristatomų žemės ūkio produktų kainos – kitas veiksnys, turėjęs neigiamų padarinių Lietuvos žemės ūkiui. Kiek ankstesniame, 1942 m. birželio 1 d., Maitinimo ir žemės ūkio vadybos Maisto pramonės ir tiekimo valdybos rašte Alytaus apskrities viršininkui sakoma: „Yra įtikinamų duomenų, kad ūkininkai prievolės pildymui tinkamų kiaulių ir stambių raguočių per daug nenormaliai išskerdžia. Skerdienos daugumoje pateko spekuliantams ar paliko ūkiuose. Dėl tos priežasties smarkiai sumažėjo kiaulių ir raguočių.“⁶⁰

Tačiau okupantams mažai rūpėjo ekonominiai krašto interesai, nes pirmiausia jie vadovavosi savais grobikiškais tikslais. Konfiskuojamų gyvulių skaičius buvo nuolat didinamas. Šiaulių apskrities viršininkas 1943 m. birželio 16 d. telefonograma Šiaulių apygardos komisarui pranešė, kad vykdant

žodinį pastarojo įsakymą birželio 7–15 d. šioje apskrityje konfiskuotos 176 karvės⁶¹. Telefonogramoje minimu 1943 m. gegužės 25 d. žodiniu įsakymu Šiaulių apygardos komisaras buvo nurodęs kiekvienoje apskrityje konfiskuoti po 75 pieningas karves, išimtį darant Šiaulių ir Kretingos apskritims – čia turėjo būti konfiskuotos atitinkamai 150 ir 125 karvės⁶². Tačiau ir tokia padėtis Šiaulių apygardos komisaro netenkino. Jo 1943 m. liepos 3 d. rašte Šiaulių apygardos apskričių viršininkams įsakyta 1943 m. liepos 5–15 d. su policijos pagalba surengti dar vieną gyvulių konfiskavimo akciją. Turėjo būti nusavintos ūkininkų, blogai vykančių pieno ir mėsos prievolės, karvės. Šiaulių apskrityje buvo nurodyta konfiskuoti 600, Kretingos – 500, Tauragės, Raseinių ir Telšių – po 225 ir Mažeikių – 100 galvijų. Konfiskuojamas karves nustatytą dieną turėjo pristatyti patys savininkai. Ūkininkui to nepadarius, karvė iš jo turėjo būti atimta su policijos pagalba, o jis pats arba kuris iš jo šeimos narių – sumintas⁶³. Šiaulių apygardos komisaras 1943 m. liepos 12 d. rašte paragino Šiaulių apskrities viršininką iki liepos 25 d. toliau nusavinti gyvulius. Šiuokart nurodyta iš ūkininkų konfiskuoti tokį pat skaičių galvijų kaip ir per ankstesnę liepos 5–15 d. akciją⁶⁴.

Policinė gyvulių nusavinimo akcija Šiaulių apygardoje buvo vykdoma ir tų pačių metų rugpjūčio viduryje. Šiuokart įsakyta, iki pasirodys kitokių sprendimų, apskritims kas savaitę pristatyti po tiek galvijų: Šiaulių apskričiai – 600 (bendrasis svoris – 180 t), Kretingos ir Tauragės – po 450 (bendrasis svoris – po 135 t), Telšių – 400 (bendrasis svoris – 120 t), Mažeikių – 350 (bendrasis svoris – 105 t), Raseinių – 208 (bendrasis svoris – 62,4 t). Pusę numatyto svorio atsiradus galimybei nurodyta paimti iš ūkininkų kiaulėmis. Tiesa, šį kartą gyvuliai iš ūkininkų turėjo būti paimami ne be atlyginimo, o sumokant už juos okupantų nustatytą kainą⁶⁵.

Alytaus apskrities viršininko 1943 m. lapkričio 11 d. telefonogramoje valsčių viršaičiams pažymima, jog Kauno srities apygardos komisaras lapkričio 8 d. raštu įspėjo, kad „jei nebus išpildyti mėnesiniai mėsos kontingentai už rugsėjo, spalio ir lapkričio mėnesius, tai jis atsiųs specialią komisiją, kuri tikrins ir be atodairos ims gyvulius, nežiūrint prievolės kontingento“⁶⁶. Apygardos komisaras įspėjo ir dėl grūdų prievolės⁶⁷.

1944 m. vasario 8 d. Žemės ūkio vadybos Maisto pramonės ir tiekimo departamento direktoriaus rašte Alytaus apskrities viršininkui rašoma: „Dėl mėsos duoklių neatidavimo, o ypatingai dėl labai mažo pieno kiekio surinkimo Gen. Komisarų įsakymu Kretingos apskrityje veikia ypatingoji vokiečių komisija, kuri vykdo konfiskavimus plačiu mastu taip, kad ima net veršingas karves ir paršingas kiaules. Panaši komisija Gen. Komisarų pasisakymu numatoma panaudoti ir Tamstos apskrityje, jei ateinančiomis savaitėmis ir ateityje nebus surenkama daugiau pieno ir kiaušinių.“⁶⁸ 1944 m. balandžio 23 d. per Švenčionių apskrityje įvykdytą akciją okupantai iš prievolių nevykdančių ūkininkų konfiskavo 171 galviją, 145 veršelius, 96 avis ir 124 kiaules⁶⁹.

Panašiai iš ūkininkų buvo išieškomi ir kiti žemės ūkio produktai – duoniniai ir pašariniai grūdai, bulvės ir kt. Antai Alytaus apskrities viršininko 1942 m. birželio 6 d. rašte valsčių viršaičiams įsakyta imtis duoninių ir pašarinių grūdų bei bulvių rekvizicijos. Tam kiekvienoje seniūnijoje nurodyta sudaryti po dvi komisijas: pirmosios pirmininku skirti vietos seniūną, antrosios – seniūno padėjėją, o komisijų nariais – po du ūkininkus iš kitos seniūnijos⁷⁰. Komisijos buvo įgaliotos tikrinti, kiek prievolių nevykdantys ūkininkai turi grūdų, bulvių ir pašaro. Kas bus rasta viršaus, palikus reikiamą pagal normas produktų kiekį, iki rugsėjo 1 d. turėjo būti paimta prievarta⁷¹. Butrimonių valsčiaus

žemės ūkio gaminių tiekimo įstaigos vedėjo 1942 m. liepos 11 d. telefonogramoje Alytaus apskrities žemės ūkio gaminių tiekimo įstaiagai informuojama, kad sudaryta komisija per mėnesį rekvizavo 7 738 kg duoninių ir 610 kg pašarinių grūdų bei 38 807 kg bulvių⁷².

Už žemės ūkio produktų ir kitų prievolių nevykdymą ūkininkas galėjo būti nubaustas ir pinigine bauda. Antai Alytaus apskrities viršininkas už tai, kad pristatė ne visus rekvizuotus javus, 1942 m. rugsėjo 4 d. nutarimu nubaudė 18 ūkininkų pinigineis baudomis nuo 50 iki 500 reichsmarkių⁷³. Žemės ūkio generalinis tarėjas 1943 m. lapkričio 30 d. rašte Kretingos apskrities viršininkui suteikė teisę nubausti iki 500 RM bauda ūkininkus, kurie 1943 m. neapsodino cukriniais runkeliais jiems nustatyto apsodinti ploto⁷⁴. Kaip prastai Kretingos apskrityje buvo vykdoma ši prievolė, rodo faktas, kad iš 626 apskrities ūkininkų, kuriems 1943 m. buvo skirta užsodinti cukriniais runkeliais 208,25 ha, atsisakė juos sodinti, užaugino labai prastus ar visai nepristatė cukrinių runkelių fabrikui 321 ūkininkas. Ūkininkai, neįvykdę šios prievolės dėl savo kaltės, buvo nubausti po 5 RM už kiekvieną cukriniais runkeliais neapsodintą arą⁷⁵. Labai didelėmis pinigineis baudomis buvo baudžiama už naminių paukščių prievolės nevykdymą. Generalinio komisaro A. T. von Rentelno parėdymu 1943–1944 ūkiniais metais už nepristatytas naminių paukščių prievoles buvo nustatytos tokios baudos: už kiekvieną nepristatytą vištą – 20 RM, antį – 30 RM, žąsį ar kalakutą – po 50 RM⁷⁶. Kiaušinių prievolės nevykdantiems ūkininkams paprastai buvo skiriama 2 RM bauda už kiekvieną nepristatytą kiaušinių⁷⁷.

Viena iš baisesnių prievolių nevykdymo bausmių – bylos ūkininkui iškėlimas Vokiečių ypatingajame teisme. Antai generalinis komisaras A. T. von Rentelnas 1944 m. kovo 19 d. rašte informavo žemės ūkio generalinį

tarėją, kad už cukrinių runkelių prievolės nevykdymą ketina perduoti 128 ūkininkus Vokiečių ypatingajam teismui⁷⁸.

Netarai už prievolių nevykdymą ūkininkai būdavo uždaromi į arešto namus arba priverčiamoji darbo stovyklas. 1943 m. balandžio 19 d. ūkininkė Magdalena Liaudinskienė, kuri gyveno Kretingos valsčiaus Raguviškių kaime, prašyme Kretingos apskrities viršininkui rašė: „1943 m. balandžio mėn. 6 d. suėmė mano vyrą Igną Liaudinską už pyliavų neatlikimą. Žemės turime 28 ha. Dirbamos yra 10 ha, bet yra labai bloga, III rūšies, – niekas neužauga. Šeimos esame 13 asmenų. Dabar suėmus vyrą ir ta pati žemė paliks nearta, nesėta. Prašau Pono Apskrities Viršininko parėdymo, kad paleistų mano vyrą iš Dimitravo priverčiamoji Darbo Įstaigos.“⁷⁹ Kalinimu priverčiamoji darbo stovykloje ar kitose arešto vietose buvo siekiama išgauti iš ūkininkų nustatytų prievolių kontingentą. Tokiais atvejais suimtojo šeima, pasiskolinusi iš kaimynų ar kaip kitaip gavusi, stengdavosi įvykdyti skirtas prievoles, nes, pristačius tam tikrą procentą prievolės, suimtasis galėjo būti paleistas. Pavyzdžiui, Kretingos apskrities viršininkas buvo nurodęs paleisti iš kalinimo vietos visus ūkininkus, kurie įvykdė bent 70 proc. duoklių⁸⁰. Panevėžio apygardos komisaro Walterio Neumo įsakymu 1943 m. pradžioje Raguvoje ir Subačiuje buvo įsteigtos priverčiamoji darbo stovyklos ūkininkams, įvykdžiusiems mažiau kaip 60 proc. prievolių⁸¹. Kauno srities apygardos komisaras 1943 m. gruodžio 9 d. rašte informavo Alytaus apskrities viršininką, kad kai kuriose apskrityse rengiamasi įsteigti darbo stovyklas prievolių nevykdantiems ūkininkams⁸².

1943 m. sausio–balandžio mėn. už prievolių nevykdymą 280 Alytaus apskrities ūkininkų buvo nubausta priverčiamoji darbo stovykla, o 6 ūkininkams skirta kalėjimo bausmė⁸³. 1944 m. vasario 9 d. duomenimis,

Alytaus jaunamečių kalėjime už prievolių nevykdymą kalėjo 32 ūkininkai⁸⁴.

Nuo prievolių ar jų dalies pristatymo ūkininkai būdavo atleidžiami tik išimtiniais atvejais, pavyzdžiui, jei turėjo sunkią fizinę negalią arba buvo nukentėję nuo gaisro⁸⁵. Vis dėlto dažniausiai, paaiškėjus, kad ūkininkas iš tikrųjų negali įvykdyti kokios nors jam skirtos prievolės, buvo linkstama vienos rūšies prievolę keisti kita. Tai darant buvo rekomenduojama pasinaudoti nustatytu žemės ūkio gaminių vertės tarpusavio palyginimu. Antai 1942–1943 ūkiniais metais 1 kg kviečių buvo įvertintas 13 punktų, rugių, avižų ir miežių – po 10, sviesto – 136, pieno riebalų – 182, raguočių mėsos (gyvasis svoris) – 23, veršienos (gyvasis svoris) – 30, kiaulienos (gyvasis svoris) – 45 punktais ir t. t. Žemės ūkio gaminių vertės santykio nustatymas jokiū būdu nesuteikė teisės patiems ūkininkams vienos rūšies prievolės keisti kita. Šiuo įvertinimu rėmėsi tik valsčiaus žemės ūkio gaminių tiekimo įstaiga, kai skirstant prievoles pasirodydavo, kad ūkis neturi kurių nors jam įpareigotų tiekti gaminių, arba paaiškėdavo, kad ūkiui būtų didelis palengvinimas, jei vienos rūšies prievolė dėl svarbių priežasčių būtų pakeista kita. Tačiau ir pakeitus prievolės rūšį ar net visiškai atleidus ūkininką nuo prievolių, valsčiui skirti atskirų žemės ūkio gaminių kontingentai turėjo būti atiduodami⁸⁶.

Iš archyvinių dokumentų matyti, kad lietuvių savivaldos pareigūnai dažnai stengdavosi atsižvelgti į sunkią ūkininkų, vykstant vokiečių kolonizacijai išskeldintų iš savo valdomų ūkių, padėtį ir palengvinti jiems žemės ūkio prievolių našta. Žemės ūkio vadybos Maisto pramonės ir tiekimo departamento direktoriaus 1942 m. gruodžio 15 d. rašte Alytaus apskrities viršininkui sakoma: „Tam tikras skaičius lietuvių ūkininkų, kurie gyvena vokiečių repatriantų ūkiuose, yra iškelti ir apgyvendinti naujuose ūkiuose. Veik visi

į naujus ūkius perkelti lietuviai ūkininkai ne tik neturės iš ko atpilti privalomas grūdų ir mėsos prievoles, bet daug kur jiems trūks savo pragyvenimui reikalingo maisto. Tad, remiantis Žemės Ūkio Generalinio Tarėjo patvirtintu specialios tiems klausimams svarstyti komisijos protokolu, pranešame Jums žinoti, kad lietuviai ūkininkai, kurie yra Jūsų apskrityje naujuose ūkiuose apgyvendinti, jeigu jų gautuose ūkiuose nėra žemės ūkio gaminių pertekliaus, turi būti atleidžiami nuo privalomo visokių prievolių tiekimo.⁸⁷

Nacių okupacinė administracija per visą okupacijos laikotarpį skrupulingai stebėjo, kaip lietuvių ūkininkai vykdė prievoles. Okupantų bausmės už prievolių nevykdymą nuolat griežtėjo. 1942 m. keli šimtai Suvalkijos ūkininkų, tarp jų ir moterų, už žemės ūkio prievolių nevykdymą buvo išvežti į Vokietijos koncentracijos stovyklas⁸⁸.

Ypač žiauriomis ūkininkų represijomis pagarsėjo Vilniaus srities apygardos komisaras Horstas Wulffas. Jo įsakymu 1943 m. vasario mėn. vokiečių saugumo tarnyba toje apygardoje sušaudė 40 prievolių sabotuotojų⁸⁹. Juozas Brazaitis savo veikale mini⁹⁰, kad H. Wulffo vadovaujamo komisariato atstovas Rexinas važinėjo po valsčius ir numatydamo po 3–5 asmenis, kurie turi būti sušaudyti, kad kitiems būtų įvaryta baimės. Paskui gestapininkai, prisiderinę prie turgadienio ar kokios šventės, visų akivaizdoje numatytas aukas nušaudavo. Egzekucijos vietoje aukos būdavo paliekamos kelias valandas. Nepritardamas šiai Vilniaus srities apygardos komisaro H. Wulffo ūkininkų sušaudymo akcijai, vermachto ūkio komandos Kaune vadas kapitonas Gutknechtas 1943 m. gegužės 14 d. savo pranešime fiurerio adjutantui rašė: „Vilniaus apygardos [turima omenyje Vilniaus srities apygarda. – J. B.] komisaro įvykdytas 40 valstiečių sušaudymas taip pat pablogino padėtį. Užsienis vėl gavo galimybę

piktintis vokiečių administracijos Lietuvoje praktika ir gadinti šios administracijos, mūsų ministerijos ir galų gale Reicho autoritetą, nors šis autoriteto gadinimas jau ir nebūtų iš tikrųjų pagrįstas. Šie 40 valstiečių esą buvo sušaudyti už tai, kad nevykdė prievolių ir vertėsi spekuliacija <...>. Tačiau iš 1943 04 21 pono Wulffo apklausos protokolo <...> nesimato, kad 40 atvejų buvo nustatyta, jog šie valstiečiai iš tikrųjų nieko nepristatė ir spekulio. Deja, protokolas nesako, kad šie žmonės būtų padarę kitokių nusikaltimų. Visai būtų buvę teisinga tuos žmones perduoti teismui. <...> Iš aukščiau paminėto protokolo aiškėja, kad generalinis komisaras, jo pavaduotojas Nabersbergas ir jo atstovas žemės ūkio sektoriuje Hensenas šiuos sušaudymus gynė.⁹¹

Blogai vykstant žemės ūkio prievolių surinkimui psichologinį spaudimą okupantai darė ir lietuvių administracijos pareigūnams. Pavyzdžiui, 1942 m. gegužės 6 d. generalinis komisaras A. T. von Rentelnas rašte maitinimo ir žemės ūkio generaliniam tarėjui pasiūlė apskričių, kurios nevykdė prievolių, viršininkus patraukti atsakomybėn ir pavedė generaliniam tarėjui išreikšti nuomonę šiuo klausimu⁹². Kauno srities apygardos komisaras 1942 m. spalio 14 d. telefonogramoje apskričių viršininkams pagrasino, kad jeigu nebus laiku įvykdytas apskritims skirtas raguočių prievolės kontingentas, jie bus patraukti atsakomybėn⁹³. Savo ruožtu aukštesnieji lietuviškosios savivaldos pareigūnai buvo priversti taikyti psichologinį spaudimą ar net prievartą savo pavaldiniams – žemesnio rango kolegoms. Antai 1943 m. sausio 27 d. Alytaus apskrities viršininko telefonogramoje Stakliškių policijos punkto vedėjui įsakoma „už sabotажinį veikimą nepriruošiant grūdams pilti sandėlio“ suimti Stakliškių kooperatyvo vedėją Joną Šiupšinską⁹⁴. Po poros dienų šios apskrities viršininko telefonogramoje Stakliškių policijos punkto

vedėjui nurodoma suimtajį „paleisti iš arešto, įsakyti grįžti prie tiesioginių pareigų ir paimti iš jo pasižadėjimą, kad ateityje šias pareigas eis tinkamai“⁹⁵. Alytaus apskrities viršininko 1943 m. spalio 8 d. rašte valsčių viršaičiams taip pat pasitelkiamas psichologinis spaudimas. Rašte grasinama už prievolių nustatytu laiku neatlikimą ir įsakymų nevykdymą griežčiausiomis bausmėmis, net laisvės atėmimu, bausti ne tik ūkininkus, bet ir viršaičius, žemės ūkio gaminių tiekimo įstaigų vedėjus ir seniūnus⁹⁶. Ukmergės apskrities viršininkas 1942 m. kovo 2 d. rašte perspėjo Žemaitkiemio valsčiaus viršaitį ir seniūnus, kad jei iki nurodyto termino nepristatys grūdų ir pašarų, turės atsakyti Panevėžio apygardos komisariui⁹⁷.

Be tiesioginės prievartos, siekdami išreikalauti iš ūkininkų prievoles, okupantai plačiai taikė ir skatinamąsias priemones. Čia jiems puikiai padėjo laisvosios prekybos visais pramonės gaminiais uždraudimas. Pramoninių prekių ūkininkai galėdavo įsigyti tik gavę už gerą prievolių vykdymą duodamų vadinamųjų premijinių taškų ir ženklų⁹⁸. Antai 1942–1943 ūkiniais metais tona javų buvo vertinama 4 arba, jei pristatoma po 1943 m. kovo 1 d., – 3 taškais, tona apėmingo pašaro – 2 taškais, kiaulė (pagal svorį) – 1–5 taškais, raguotis – 1–8 taškais, bulvės – 2 taškais, kiaušiniai ir 10 kg sviesto – 1 tašku, 250 l nenugriebto pieno – 1 tašku⁹⁹. Gavęs vieną premijinį tašką ūkininkas, 1943 m. spalio mėn. duomenimis, įgydavo galimybę nusipirkti arba 0,5 l degtinės, arba 750 g cukraus, arba 20 g sacharino, arba 60 papirosų, arba įvairių smulkių geležies dirbinių, namų apyvokos prekių ir t. t.¹⁰⁰ 1943 m. vasario mėn. duomenimis, ūkininkas, pirkdamas rankinį kaplį, brūžuoklę, kaltą, plaktuką ar 0,5 kg vinių, turėdavo atiduoti po 1, pirkdamas dalgį, kastuvą, bertuvę, tripirštę ar keturpirštę šakę arba kirvį – po 4, pirkdamas skerspjūklį – 7 taškus¹⁰¹. Pristatę

kai kurių žemės ūkio gaminių, ūkininkai gaudavo specialių cukraus, žibalo, degtinės ir verpalinės medžiagos taškų, už kuriuos galėdavo įsigyti pramoninių prekių¹⁰². 1941 m. lapkričio 4 d. dienraštis „Į laisvę“ skelbė, kad už kiekvieną šimtą kilogramų javų ūkininkams papildomai virš tuo metu nustatytų normų bus duodama po pusę kilogramo, o už kiekvieną šimtą kilogramų pristatyto pašaro – po kilogramą druskos. Be to, už visos šieno prievolės įvykdymą iki tų metų lapkričio 20 d. buvo žadama 3 l žibalo; kas šią prievolę atliks po nurodyto termino, buvo žadama mažesnė premija: iki gruodžio 1 d. – 2 l, o iki gruodžio 15 d. – 1 l žibalo¹⁰³. 1942 m. rugpjūčio 3 d. tas pats dienraštis skelbė, kad už kiekvienus 15 kg uogų, parduotų „Sodybai“, bus leidžiama nusipirkti kilogramą cukraus¹⁰⁴. 1942 m. rugpjūčio 28 d. šis dienraštis ūkininkus, iki nustatyto termino iškūlusius javus ir pristačiusius grūdų prievolę, žadėjo premijuoti degtine: už kiekvieną iki rugsėjo 10 d. pristatytą toną grūdų skirti 4 l, o iki rugsėjo 20 d. – 2 l degtinės¹⁰⁵.

Ūkininkus mėginta paveikti ne tik premijavimu, bet ir kitokiomis priemonėmis. Okupuotų Rytų sričių reichsministras A. Rosenbergas 1943 m. vasario 18 d. išleido potvarkį, skelbiantį apie privačios nuosavybės grąžinimą Estijos, Latvijos ir Lietuvos generalinėse srityse. Nuosavybės dokumentai turėjo būti įteikiami ūkiškai ir politiškai lojaliems okupacinei valdžiai asmenims. Vis dėlto Lietuvoje šis procesas vyko gana lėtai: iki 1943 m. spalio mėn. žemės nuosavybės aktai buvo įteikti tik 7 004 ūkininkams, valdžiusiems 120 768 ha žemės¹⁰⁶. Savaime suprantama, kad ši propaganda skirta priemonei menkai tepakeitė ūkininkų elgseną. Siekiant išsireikalauti pyliavas ir kitas prievoles ir toliau buvo taikomos įvairios represijos.

KITOS ŽEMĖS ŪKIO PRIEVOLĖS IR JŲ IŠREIKALAVIMAS

Lietuvos ūkininkus slėgė ne tik žemės ūkio produktų, bet ir kitos prievolės. Viena tokių – arklių su ratais ir pakinktais mobilizacijos. Jų Lietuvoje buvo trys. Pirmąją okupantai įvykdė 1942 m. gegužės mėn., antrąją – tų pačių metų lapkričio mėn., trečiąją – 1943 m. balandžio mėn. Jų metu pafrontės transporto tarnybai ir kitoms vokiečių kariuomenės reikmėms iš ūkininkų buvo atimami tinkami arkliai. Mobilizuotus arklius jų savininkai privalėjo pristatyti paskirtu laiku. Už šio nurodymo vykdymą buvo atsakingi valsčių viršaičiai ir miestų burmistrai. Arklio nepristačius, pristačius pavėluotai ir pan. grėšė pinigine bausme ar net kalėjimas¹⁰⁷. Ir vis dėlto arklių mobilizacijos vyko gana vangiai. Arklių registracijos karininko Lietuvoje 1943 m. lapkričio 15 d. rašte Lietuvos saugumo apygardos komendantui apie šią akciją rašoma: „Į lig šiol vykdytas papildomas registracijas atvyko apie 50% pagal sąrašus privalančiųjų arklius registruoti savininkų, atvesdami visai kitus, perdėm senus ir netinkamus arklius, nurodydami, kad aną arklį esą pardavę arba išmainę. <...> Tinkamieji arkliai yra dingę.“¹⁰⁸ Rašte nusiškundžiama ir lietuvių policijos veiksmais: „Menkiausias valstybės instrumentas yra lietuviškoji policija! Ji dar nė vienoje vietoje nesugebėjo sugrupuoti registracijai atvestuosius arklius pagal numeracijos lenteles, esančias prie galvos, ir pagal valsčius. Policininkai stoviniuoją, rūko ir nepajėgia atlikti nė mažiausios tvarkos tarnybos.“¹⁰⁹ Toliau dokumente ironizuojama: „Šia proga galiu atkreipti dėmesį į tai, kad, vykstant arklių registracijai, visur nuo ryto iki vakaro stovi šimtai tinginių ir trukdo darbą dirbti. Jei yra reikalingos darbo jėgos, tai reikia tik suruošti gaudymą arklių registracijos metu!“¹¹⁰ Vienas veterinarijos karininkas 1943 m. lapkričio

11 d. rašte Lietuvos saugumo apygardos komendantui apie arklių registraciją Kruonyje rašė, jog „susidarė įspūdis, kad registracijai paskirtieji arkliai sąmoningai nebuvo atvedami ir tiek ūkininkai, tiek ir seniūnai stengėsi registracijos komisiją apgauti“¹¹¹.

Panevėžio apskrities viršininkas 1944 m. sausio 21 d. rašte įpareigojo valsčių viršaičius perspėti ūkininkus, kad, nurodytą dieną ir valandą neatvedus į tikrinimo komisiją arklių, jiems bus skirtos 50–100 RM piniginių baudos ir kitokios bausmės. Jeigu išvis nepristatys arklių, bus baudžiami areštu, o jų arkliai – konfiskuojami¹¹². Panevėžio apskrities žemės ūkio vadovas kiek anksčiau, tų pačių metų sausio 18 d., buvo informavęs Panevėžio apskrities viršininką, kad ypač sunkiais atvejais ūkininkai gali būti išsiunčiami į darbo stovyklą ar net išvežami dirbti į Reichą¹¹³.

Vykdam arklių mobilizacijas, iš ūkininkų neretai būdavo paimamas paskutinis arklis, tad tokia okupantų politika darė didelę žalą gamybiniam krašto pajėgumams. Antai Panevėžio valsčiuje per pirmą arklių mobilizaciją iš ūkininkų paimti 308 arkliai, iš jų 106 – paskutiniai, per antrą – atitinkamai 174 ir 71¹¹⁴. 1942 m. pabaigoje per arklių mobilizaciją Kupiškio valsčiuje vokiečių kariuomenei paimta 118 arklių, iš jų 19 – paskutiniai¹¹⁵. Siekdama pagerinti padėtį, lietuviškoji administracija stengėsi be arklio likusiems ūkininkams jį parūpinti iš kitų ūkininkų laisvo susitarimo dėl atlyginimo būdu, bet tai sekėsi gana sunkiai, nes mažai atsirasdavo tokių, kurie norėtų parduoti arklį valdžios nustatyta kaina¹¹⁶. Vokiečių okupacinės valdžios pareigūnai nuolat ragino valsčių viršaičius pirmiausia imti arklius tų ūkininkų, kurie nepristatė arklių tikrinimo komisijai, ir jokiū būdu netoleruoti spekuliacinių kainų¹¹⁷.

Reichskomisar H. Lohse's 1942 m. sausio 26 d. potvarkiu ūkininkams buvo įvesta

nauja rankų ir vežimo darbų prievolė. Kaip skelbė potvarkis, jos iš ūkininkų galėjo būti pareikalauta vykdant viešojo ar bendruomeninio pobūdžio uždavinius, medžių kirtimo, durpių kasimo, kelių taisymo ir kt. darbus. Į juos ūkininkas privalėjo atvykti su savo įrankiais, arkliais, rogėmis ir pan.¹¹⁸ Ypač ūkininkus vargino vežimo darbai, vadinašios pastotės. Beje, šios prievolės išreikalavimo mechanizmas niekuo nesiskyrė nuo jau aptartų žemės ūkio produktų prievolių išreikalavimo mechanizmo. Pervežimu suinteresuota įstaiga pirmiausia kreipdavosi į apskrities viršininką. Šiam sutikus apskrities valdyba duodavo nurodymą valsčių viršaičiams ir miestų burmistrams pristatyti reikiamą skaičių pastočių¹¹⁹. Savo ruožtu valsčių viršaičiai duodavo įsakymą seniūnijų seniūnams¹²⁰. Už pastotę ūkininkams buvo sumokama¹²¹. Už prievolės nevykdymą grėšė kalėjimas iki 6 mėn. ir piniginė bauda arba kuri viena iš šių bausmių¹²². 1944 m. sausio 10 d. Panevėžio apskrities žemės ūkio vadovo rašte apskrities viršininkui nurodoma suimti ir perduoti Panevėžio apygardos policijos vadui ūkininkus, kurie buvo įpareigoti skirti kariuomenei pastočių, bet to nepadarė arba pakeliui pabėgo, taip pat tuos, kurie vietoj vyrų paskyrė jas atlikti moteris¹²³.

Pastočių buvo prašoma gana dažnai, jų poreikis nuolat didėjo. Antai 1942 m. Lietuvoje atlikta 1,28 mln. pastočių dienų, o 1943 m. – jau 2,52 mln.¹²⁴ Lietuvos ugniagesių organizacijų sąjungos vadovybė 1942 m. gegužės 20 d. rašte Vilniaus apskrities viršininkui skundėsi: „Pastočių prievolei atlikti kai kuriuose valsčiuose yra skiriami visi be išimties savanoriai ugniagesiai, palikdami miestelius ar bažnytkaimius visai be jokios priešgaisrinės apsaugos.“¹²⁵ Alytaus apskrities viršininko 1943 m. gruodžio 13 d. rašte žemės ūkio generaliniam tarėjui sakoma: „Ūkininkai tiek apsunkinti miško medžiagos išvežimu ir kitomis viešo pobūdžio pareigo-

mis, kad prie geriausių norų negalėjo taip staigiai savo javų iškulti ir laiku prievolę atlikti.“¹²⁶

ŽEMĖS ŪKIO GAMINIŲ PRIEVIOLIŲ IŠREIKALAVIMO STATISTIKA

Dėl aptartų aplinkybių, taip pat ir dėl nemažos dalies ūkininkų sąmoningai vykdomo prievolių sabotavimo, siekiant apsaugoti ūkius nuo visiško nualinimo, nustatyti žemės ūkio gaminių prievolių kontingentai nė vienais ūkiniais metais nebuvo visiškai įvykdyti. Pavyzdžiui, 1941–1942 ūkinijų metų duoninių javų prievolė buvo įvykdyta 38,9 proc., avių – 49,9 proc., bulvių – 32,8 proc., kiaušinių – 45,1 proc., kiaulių – 25 proc. ir t. t. 1942–1943 ūkiniais metais duoninių javų prievolė buvo įvykdyta 57,9 proc., miežių – 74,1 proc., avių – 78 proc., sėmenų – 84,7 proc., bulvių – 55,2 proc., šieno – 65,9 proc., kiaulių – 42,3 proc., naminių paukščių – 70,4 proc. ir t. t. Tiesa, 1942–1943 ūkiniais metais pristatyta daug raguočių – net 119,3 proc. visos prievolės. Raguočiais ūkininkai dažnai kompensuodavo kiaulių pristatymo ir kitų prievolių vykdymą, o tai, savaime suprantama, neigiamai veikė galvijų ūkį. Per nepilnus 1943–1944 ūkininius metus (nuo rugsėjo 1 d. iki kitų metų gegužės 1 d.) duoninių javų buvo pristatyta 79,2 proc., avių – 66,2 proc., bulvių – 64 proc., naminių paukščių – 85,2 proc. (vištų – 79,4 proc., žąsų – 125,8 proc., ančių – 130 proc.), kiaušinių – 20,9 proc., kiaulių – 46,5 proc. ir t. t.¹²⁷ Žinant, kad daugelį žemės ūkio produktų okupantai reikalavo pristatyti iki pavasario, galima daryti prielaidą, kad nepilnų 1943–1944 ūkinijų metų prievolių vykdymo duomenys mažai tesiskiria nuo visų ūkinijų metų duomenų.

Represinėmis priemonėmis okupantams vien prievolėmis (neskaičiuojant kariuomenės

rekvizicijų ir pan.) pavyko išplėsti iš šalies žemės ūkio daug įvairių produktų. Per 2 metus ir 7 mėnesius (t. y. nuo 1941 m. rugsėjo 1 d. iki 1944 m. gegužės 1 d., be 1943 m. liepos mėn. duomenų) nacių okupacinė valdžia prievolėmis surinko 23,6 proc. viso to laikotarpio (1941–1943 m.) duoninių javų (rugių – 24,7 proc., kviečių – 17,8 proc.), 13,1 proc. miežių, 12,6 proc. avių, 32,7 proc. vikių, 29,8 proc. linų pluošto, 40 proc. sėmenų, 10,3 proc. bulvių ir 66,3 proc. cukrinių runkelių derliaus kiekio, 24,4 proc. bendrojo galvijų, 46,4 proc. bendrojo kiaulių (6 mėn. ir senesnių) ir 32,4 proc. bendrojo naminių paukščių (vištų, žąsų ir ančių) skaičiaus (įskaičiuojant ir 1941–1942 ūkiniais metais ūkininkų į supirkimo punktus pristatytą kiekį, kai šios prievolės dar nebuvo), apie trečdalį pieno produkcijos ir t. t.¹²⁸ Didelę dalį prievolėmis surinktos produkcijos pasiglemžė vokiečių kariuomenė ir tik tai, kas liko, buvo skirta miesto gyventojams aprūpinti maistu. Antai, kaip rodo pačių okupantų duomenys, nustatydami Lietuvai 1941–1942 ūkinių metų žemės ūkio produktų prievolių kontingentus, vokiečiai iš anksto buvo numatę savo kariuomenei skirti tokią jų dalį: duoninių javų – 24,7 proc., avių – 83,3 proc., bulvių – 36,4 proc., šieno – 100 proc., šiaudų – 83,3 proc., pieno ir riebalų – 46,4 proc., mėsos – 41,7 proc., kiaušinių – 61,1 proc. ir t. t. Skirstant visai Lietuvai 1942–1943 ūkinių metų žemės ūkio produktų prievolių kontingentus, vokiečių kariuomenei buvo numatyta skirti tokią jų dalį: duoninių javų – 32,6 proc., avių – 68,7 proc., bulvių – 20,6 proc., šieno – 62,5 proc., šiaudų – 68,7 proc., pieno ir riebalų – 38,7 proc., mėsos – 47,8 proc., kiaušinių – 64,9 proc. ir t. t. 1943–1944 ūkiniais metais kariuomenei skirta tokia žemės ūkio produktų prievolių kontingentų dalis: duoninių javų – 41,1 proc., avių – 71,4 proc., bulvių – 20 proc., šieno – 62,5 proc., šiau-

dų – 71,4 proc., pieno ir riebalų – 39,6 proc., mėsos – 47,4 proc. ir t. t.¹²⁹

Nors duomenys apie vokiečių kariuomenės pasisavintą žemės ūkio produktų kiekį nėra tikslūs ir išsamūs, žinant, kad okupantai agrarinėje politikoje viršenybę teikė vermachto aprūpinimui, galima daryti prielaidą, jog bent jau nurodytą procentinę prievolėmis surinktų produktų kiekio dalį vokiečių kariuomenė tikrai gavo.

IŠVADOS

1. Vokietijai laimėjus karą, visų Baltijos šalių, įskaitant ir Lietuvą, teritorijos turėjo būti ištrauktos į nacistinį Reichą. Vykstant karui šių kraštų ekonomika turėjo būti pajungta vermachto ir kitiems Reicho poreikiams tenkinti, visiškai nepaisant vietinio ūkio ir gyventojų interesų. Okupuotose Rytų šalyse neplanuota kurti reikšmingesnės vartojimo reikmenų pramonės. Šios šalys privalėjo tapti pigios darbo jėgos ir žaliavų tiekimo baze ir Vokietijos pramonės gaminių realizavimo rinka.

2. Nacių agrarinės politikos okupuotoje Lietuvoje esmė buvo vienašališkas reikalavimas didinti pagrindinių maisto produktų ir žaliavų gamybą siekiant aprūpinti vokiečių kariuomenę, vietos ir Vokietijos gyventojus maisto produktais. Naciai apkrovė ūkininkus įvairiomis žemės ūkio gaminių ir kitomis prievolėmis (arklių su ratais ir pakinktais mobilizacijomis, rankų ir vežimo darbų ir t. t.).

3. Nacių okupacinė civilinė valdžia pritaikė lietuviškosios savivaldos aparatą poreikiams žemės ūkyje karo metu tenkinti. Nuolat grasindama lietuviškosios savivaldos pareigūnams baudmėmis, gąsdindama juos neigiamais padariniais žemės ūkiui ir ūkininkams, su lietuvių pareigūnų pagalba ji sugebėjo išplėsti iš krašto ūkio didelį kiekį

žemės ūkio produktų. Savo ruožtu aukštesnieji lietuviškosios savivaldos pareigūnai buvo priversti savo pavaldiniams, žemesnio rango kolegoms, nuolat taikyti psichologinį spaudimą ar net prievartą.

4. Žemės ūkio prievolėms išreikalauti okupantai taikė tiek represines, tiek skatinamąsias priemones. Iš represinių priemonių paminėtinas ūkininkų nušalinimas nuo valdomo ūkio, žemės ūkio produktų konfiskavimas, piniginės baudos, bylų ūkininkams iškėlimas Vokiečių ypatingajame teisme, uždarymas į arešto namus, kalėjimą, priverčiamąjį darbo stovyklą ar net sušaudymas. Ūkininkų sušaudymu ypač pagarsėjo Vilniaus srities apygardos komisaras H. Wulffas. Ūkininkų žudymu okupantai

siekė įbauginti kaimo gyventojus, kad jie geriau vykdytų prievoles.

5. Žemės ūkio prievolėms iš ūkininkų išreikalauti buvo pasitelktos šios skatinamosios priemonės: nuosavybės dokumentų išdavimas, galimybės įsigyti pramoninių prekių ir pan. suteikimas.

6. Naciams nepavyko paversti Lietuvos ūkininkų klusniais okupantų valios vykdytojais. Dėl sunkių karo meto sąlygų ir dėl Lietuvos ūkininkų sabotažo, siekiant apsaugoti savo ūkius nuo visiško nualinimo, nacių okupacinei valdžiai, nors ir pasisavinusiai didelę krašto žemės ūkio produkcijos dalį, nė vienais ūkiniais metais nepasisėkė iš Lietuvos kaimo surinkti planuotų žemės ūkio gaminių kontingentų.

Nuorodos

¹ *Amtsblatt des Generalkommissars in Kauen*, Kauen, 1941–1944.

² *Statistische Berichte für das Ostland*, Riga, 1941–1944.

³ *Į laisvę*, 1941–1942.

⁴ *Ateitis*, 1943–1944.

⁵ J. Brazaitis, *Vienų vieni*, Vilnius, 1990.

⁶ A. Bubnys, *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*, Vilnius, 1998.

⁷ *Lietuvos istorijos chrestomatija 1861–1990.03.11*, Kaunas, 1993, p. 243.

⁸ A. Bubnys, op. cit., p. 314.

⁹ V. Terleckas, *Pinigai Lietuvoje 1915–1944*, Vilnius, 1992, p. 190.

¹⁰ „Kaip bus sprendžiama didžioji Rytų problema (Priešais Europą atsiveria didžiulės galimybės)“, *Į laisvę*, 1941, lapkričio 17, Nr. 125.

¹¹ „Reicho ministeris Rosenberg Rytų Krašto klausimais“, *Į laisvę*, 1942, sausio 20, Nr. 16 (177).

¹² *Ibid.*

¹³ J. Bulavas, *Vokiškųjų fašistų okupacinis Lietuvos valdymas*, Vilnius, 1969, p. 104.

¹⁴ *Lietuvos istorijos chrestomatija 1861–1990.03.11*, p. 250–251.

¹⁵ J. Bulavas, op. cit., p. 99.

¹⁶ Žemės ūkio vadybos Maisto pramonės ir tiekimo departamento 1942 m. rugpjūčio 20 d. žemės

ūkio prievolių 1942–1943 ūkiniais metais ūkiams skirstyti instrukcija Nr. 15, LCVA, f. R-1610, ap. 1, b. 23, l. 28.

¹⁷ Vilkaviškio valsčiaus viršaičio 1942 m. sausio 22 d. raštas Pagamdu seniūnijos seniūnui, *ibid.*, f. R-646, ap. 1, b. 2, l. 9.

¹⁸ Lietuvos generalinės srities žemės ūkio lapui vesti instrukcija (1942 m.), *ibid.*, f. R-1610, ap. 1, b. 31, l. 48.

¹⁹ Žemės ūkio vadybos Maisto pramonės ir tiekimo departamento 1943 m. birželio 4 d. aplinkraštis Nr. 65 apskričių viršininkams ir valsčių viršaičiams, *ibid.*, l. 208.

²⁰ Apskaičiuota pagal: Žemės ūkio prievolių kontingentų lentelė (1943 m.), *ibid.*, f. R-1399, ap. 1, b. 62, l. 37; *Statistische Berichte für das Ostland*, 1941, Nr. 9–12, S. 36–37; 1942, Nr. 3–4, S. 114–116; Nr. 11–12, S. 449–451, 467; 1944, Nr. 1–4, S. 95–96, 99–100.

²¹ R. J. Misiūnas, R. Taagepera, *Baltijos valstybės: priklausomybės metai 1940–1980*, Vilnius, 1992, p. 59.

²² *Statistische Berichte für das Ostland*, 1944, Nr. 1–4, S. 93–94.

²³ „Prievoles atiduodant reikia gauti pažymėjimus“, *Į laisvę*, 1942, kovo 30, Nr. 75 (236).

²⁴ Maitinimo ir žemės ūkio generalinio tarėjo 1942 m. balandžio 25 d. raštas Alytaus apskrities viršininkui, LCVA, f. R-1610, ap. 1, b. 1, l. 101.

²⁵ Žemės ūkio generalinio tarėjo 1943 m. rugpjūčio 7 d. raštas Nr. 84 apskričių viršininkams ir valsčių viršaičiams, *ibid.*, b. 2, l. 112–112 a. p.

²⁶ Vilkaviškio valsčiaus viršaičio 1941 m. spalio 27 d. raštas seniūnams, *ibid.*, f. R-646, ap. 1, b. 2, l. 28.

²⁷ Reichskomisarso Rytų kraštui 1941 m. lapkričio 21 d. potvarkis, *ibid.*, f. R-685, ap. 4, b. 7, l. 2.

²⁸ Generalkomisaro 1942 m. rugsėjo 8 d. vykdomieji nuostatai Nr. 7 gyvulių ir mėsos ūkyje, *ibid.*, f. R-1099, ap. 1, b. 23, l. 125–126.

²⁹ Ukmergės kalėjimo viršininko 1944 m. gegužės 8 d. raštas Kalinių būties palengvinimo komisijos pirmininkui, *ibid.*, f. R-926, ap. 3, b. 5, l. 6.

³⁰ Žemės ūkio vadybos Maisto pramonės ir tiekimo departamento direktoriaus 1942 m. rugsėjo 19 d. raštas apskričių viršininkams, *ibid.*, f. R-1610, ap. 1, b. 33, l. 81.

³¹ Žemės ūkio vadybos Maisto pramonės ir tiekimo departamento direktoriaus 1943 m. birželio 2 d. raštas apskričių viršininkams, *ibid.*, b. 11, l. 345.

³² Alytaus apskrities viršininko 1943 m. lapkričio 5 d. raštas bendrovei „Maistas“, *ibid.*, b. 4, l. 39.

³³ Varėnos I valsčiaus viršaičio 1943 m. lapkričio 18 d. telefonograma Nr. 18 Alytaus apskrities viršininkui, *ibid.*, l. 85.

³⁴ Žemės ūkio generalinio tarėjo 1943 m. balandžio 5 d. aplinkraštis Nr. 53 apskričių viršininkams, *ibid.*, b. 33, l. 456.

³⁵ Vilniaus srities apygardos komisaro 1942 m. lapkričio 3 d. raštas Vilniaus, Trakų, Švenčionių, Eišiškių, Svyrių ir Ašmenos apskričių viršininkams, *ibid.*, f. R-1720, ap. 3, b. 2, l. 1.

³⁶ Įsakymas generalkomisaro Kaune derliaus suėmimo ir sėjos vykdymo reikalu, *I laisvę*, 1941, rugpjūčio 20, Nr. 50.

³⁷ *Amtsblatt des Generalkommissars in Kauen*, 1941, Nr. 4, S. 56.

³⁸ *Ibid.*

³⁹ Alytaus apskrities viršininko 1942 m. sausio 21 d. telefonograma Nr. 92 valsčių viršaičiams, LCVA, f. R-1610, ap. 1, b. 1, l. 49.

⁴⁰ Ūkininko Jono Užgalio iš Kretingos apskrities Endriejavo valsčiaus Žadeikių kaimo nušalinimo nuo ūkio anketa (1943 m. kovo 4 d.), *ibid.*, f. 1342, ap. 1, b. 15, l. 27.

⁴¹ Ūkininko Jono Pupšio iš Kretingos apskrities Veiviržėnų valsčiaus Ruigių kaimo nušalinimo nuo ūkio anketa (1943 m. kovo 10 d.), *ibid.*, l. 21.

⁴² Kretingos apskrities Endriejavo ir Veiviržėnų valsčių nušalintųjų nuo ūkių anketos (1943 m. kovo 4 ir 10 d.), *ibid.*, l. 11–32.

⁴³ Vilkaviškio apskrities viršininko 1942 m. birželio 13 d. raštas Keturvalakių valsčiaus viršaičiui, *ibid.*, f. R-646, ap. 1, b. 6, l. 308.

⁴⁴ Alytaus apskrities viršininko 1942 m. birželio 3 d. raštas valsčių viršaičiams, *ibid.*, f. R-1610, ap. 1, b. 20, l. 73.

⁴⁵ *Ibid.*

⁴⁶ Alytaus apskrities viršininko 1942 m. liepos 27 d. telefonograma Nr. 14 valsčių viršaičiams ir žemės ūkio gaminių tiekimo įstaigų vedėjams, *ibid.*, l. 112.

⁴⁷ Generalkomisaro telegrama Šiaulių apskrities viršininkui (1942 m. rugpjūčio 11 d.), *ibid.*, f. R-1099, ap. 1, b. 23, l. 90.

⁴⁸ *Ibid.*

⁴⁹ Generalkomisaro 1942 m. gruodžio 23 d. raštas Šiaulių apygardos komisariui, *ibid.*, b. 37, l. 1.

⁵⁰ *Ibid.*

⁵¹ *Ibid.*

⁵² *Ibid.*

⁵³ *Ibid.*

⁵⁴ Šiaulių apygardos komisaro 1943 m. sausio 4 d. telefonograma Šiaulių apskrities viršininkui, *ibid.*, l. 4.

⁵⁵ Šiaulių apygardos komisaro 1943 m. sausio 21 d. raštas Šiaulių apskrities viršininkui, *ibid.*, l. 9.

⁵⁶ Šiaulių apygardos komisaro 1943 m. vasario 16 d. raštas Šiaulių apygardos apskričių viršininkams, *ibid.*, l. 16.

⁵⁷ Šiaulių apygardos komisaro 1943 m. vasario 19 d. potvarkis, *ibid.*, l. 20.

⁵⁸ Alytaus apskrities viršininko 1943 m. balandžio 21 d. raštas žemės ūkio generaliniam tarėjui ir žemės ūkio bendrovės „Maistas“ fabriko direktoriui, *ibid.*, f. R-1610, ap. 1, b. 33, l. 471.

⁵⁹ *Ibid.*

⁶⁰ Maitinimo ir žemės ūkio vadybos Maisto pramonės ir tiekimo valdybos 1942 m. birželio 1 d. raštas Alytaus apskrities viršininkui, *ibid.*, b. 20, l. 85.

⁶¹ Šiaulių apskrities viršininko 1943 m. birželio 16 d. telefonograma Nr. 234 Šiaulių apygardos komisariui, *ibid.*, f. R-1099, ap. 1, b. 87, l. 18.

⁶² Šiaulių apygardos komisaro 1943 m. birželio 18 d. raštas Šiaulių apskrities viršininkui, *ibid.*, b. 37, l. 50.

⁶³ Šiaulių apygardos komisaro 1943 m. liepos 3 d. raštas Šiaulių apygardos apskričių viršininkams, *ibid.*, l. 90.

⁶⁴ Šiaulių apygardos komisaro 1943 m. liepos 12 d. raštas Šiaulių apskrities viršininkui, *ibid.*, l. 143.

⁶⁵ Šiaulių apygardos komisaro 1943 m. rugpjūčio 13 d. raštas SS ir Šiaulių apygardos policijos vadui, *ibid.*, b. 23, l. 557.

⁶⁶ Alytaus apskrities viršininko 1943 m. lapkričio 11 d. telefonograma Nr. 52T valsčių viršaičiams, *ibid.*, f. R-1610, ap. 1, b. 16, l. 122.

⁶⁷ *Ibid.*

⁶⁸ Žemės ūkio vadybos Maisto pramonės ir tiekimo departamento direktoriaus 1944 m. vasario 8 d. raštas Alytaus apskrities viršininkui, *ibid.*, b. 2, l. 35.

⁶⁹ „Centralhandelsgesellschaft Ost“ (,Zentralhandelsgesellschaft Ost“) 1944 m. balandžio–gegužės mėn. ataskaita (1944 m. birželio 2 d.), *ibid.*, f. R-614, ap. 1, b. 276, t. 1, l. 276.

⁷⁰ Alytaus apskrities viršininko 1942 m. birželio 6 d. raštas valsčių viršaičiams, *ibid.*, f. R-1610, ap. 1, b. 1, l. 120.

⁷¹ Alytaus apskrities viršininko 1942 m. gegužės 21 d. telefonograma Nr. 266 valsčių viršaičiams, *ibid.*, b. 20, l. 63.

⁷² Butrimonių valsčiaus žemės ūkio gaminių tiekimo įstaigos vedėjo 1942 m. liepos 11 d. telefonograma Nr. 9 Alytaus apskrities žemės ūkio gaminių tiekimo įstaigai, *ibid.*, b. 1, l. 186.

⁷³ Alytaus apskrities viršininko 1942 m. rugsėjo 4 d. administracinės baudos nutarimas Nr. 704, *ibid.*, b. 33, l. 21.

⁷⁴ Žemės ūkio generalinio tarėjo 1943 m. lapkričio 30 d. raštas Kretingos apskrities viršininkui, *ibid.*, f. 1342, ap. 1, b. 15, l. 172.

⁷⁵ Kretingos apskrities viršininko 1944 m. kovo 23 d. raštas Žemės ūkio vadybai, *ibid.*, l. 216.

⁷⁶ Žemės ūkio vadybos Maisto pramonės ir tiekimo departamento 1943 m. rugsėjo 22 d. raštas Nr. 96 visiems apskričių viršininkams ir valsčių viršaičiams, *ibid.*, f. R-1739, ap. 1, b. 93, l. 2.

⁷⁷ Generalkomisaro 1944 m. balandžio 21 d. raštas apygardų komisarams ir žemės ūkio generaliniam tarėjui, *ibid.*, f. R-1610, ap. 1, b. 35, l. 224.

⁷⁸ Generalkomisaro 1944 m. kovo 19 d. raštas žemės ūkio generaliniam tarėjui, *ibid.*, f. 1342, ap. 1, b. 15, l. 249.

⁷⁹ Magdalenos Liaudinskienės, gyv. Kretingos valsčiaus Raguviškių kaime, 1943 m. balandžio 19 d. prašymas Kretingos apskrities viršininkui, *ibid.*, l. 49.

⁸⁰ Kretingos apskrities Skuodo valsčiaus viršaičio 1943 m. balandžio 19 d. pažymėjimas dėl ūkininko Prano Malonės, gyv. Žirnikų kaime, paleidimo iš arešto, *ibid.*, l. 55.

⁸¹ A. Bubnys, *op. cit.*, p. 339–340.

⁸² Kauno srities apygardos komisaro 1943 m. gruodžio 9 d. raštas Alytaus apskrities viršininkui, LCVA, f. R-1610, ap. 1, b. 19, l. 50.

⁸³ Alytaus apskrities viršininko 1943 m. rugsėjo 27 d. raštas Kauno srities apygardos komisarui, *ibid.*, b. 16, l. 77.

⁸⁴ Alytaus apskrities viršininko 1944 m. vasario 9 d. raštas Kauno srities apygardos komisarui, *ibid.*, b. 19, l. 47.

⁸⁵ Kretingos apskrities žemės ūkio gaminių tiekimo įstaigos vedėjo 1943 m. gruodžio 31 d. raštas Kretingos apskrities viršininkui, *ibid.*, f. 1342, ap. 1, b. 15, l. 84; Kretingos apskrities viršininko 1944 m. sausio 4 d. raštas Mosėdžio valsčiaus viršaičiui, *ibid.*, l. 82.

⁸⁶ Žemės ūkio vadybos Maisto pramonės ir tiekimo departamento 1942 m. rugpjūčio 20 d. žemės ūkio prievolių 1942–1943 ūkiniais metais ūkiams skirstyti instrukcija Nr. 15, *ibid.*, f. R-1610, ap. 1, b. 23, l. 28–29.

⁸⁷ Žemės ūkio vadybos Maisto pramonės ir tiekimo departamento direktoriaus 1942 m. gruodžio 15 d. raštas Alytaus apskrities viršininkui, *ibid.*, b. 11, l. 192.

⁸⁸ J. Brazaitis, *op. cit.*, p. 151.

⁸⁹ Vilniaus srities apygardos komisaro 1943 m. kovo 2 d. raštas Lietuvos generalinės srities generalkomisarui, LCVA, f. 1173, ap. 2, b. 15, l. 12.

⁹⁰ J. Brazaitis, *op. cit.*, p. 151.

⁹¹ A. Bubnys, *op. cit.*, p. 560–561.

⁹² Generalkomisaro 1942 m. gegužės 6 d. raštas maitinimo ir žemės ūkio generaliniam tarėjui, LCVA, f. R-1099, ap. 1, b. 23, l. 22.

⁹³ Kauno srities apygardos komisaro 1942 m. spalio 14 d. telefonograma Nr. 41 apskričių viršininkams, *ibid.*, f. R-1610, ap. 1, b. 33, l. 116.

⁹⁴ Alytaus apskrities viršininko 1943 m. sausio 27 d. telefonograma Nr. 165 Stakliškių policijos punkto vedėjui, *ibid.*, b. 11, l. 126.

⁹⁵ Alytaus apskrities viršininko 1943 m. sausio 29 d. telefonograma Nr. 171T Stakliškių policijos punkto vedėjui, *ibid.*, b. 22, l. 28.

⁹⁶ Alytaus apskrities viršininko 1943 m. spalio 8 d. raštas valsčių viršaičiams, *ibid.*, b. 16, l. 90.

⁹⁷ Ukmergės apskrities viršininko 1942 m. kovo 2 d. raštas Žemaitkiemio valsčiaus viršaičiui, *ibid.*, f. 1696, ap. 5, b. 355, l. 3.

⁹⁸ Žemės ūkio vadybos Maisto pramonės ir tiekimo departamento 1943 m. rugsėjo 2 d. raštas Nr. 93 apskričių viršininkams ir valsčių viršaičiams, *ibid.*, f. 599, ap. 6, b. 378, l. 13–19.

⁹⁹ „Našumo premijos žemės ūkiui“, *Ateitis*, 1943, vasario 11, Nr. 34.

¹⁰⁰ „Daržovėmis galima pakeisti kitas prievoles“, *ibid.*, spalio 16, Nr. 241.

¹⁰¹ „Našumo premijos žemės ūkiui“, *ibid.*, vasario 11, Nr. 34.

¹⁰² Žemės ūkio vadybos Maisto pramonės ir tiekimo departamento 1943 m. rugsėjo 2 d. raštas Nr. 93 apskričių viršininkams ir valsčių viršaičiams, LCVA, f. 599, ap. 6, b. 378, l. 13–19.

¹⁰³ „Skelbimas į Lietuvos ūkininkus!“, *Į laisvę*, 1941, lapkričio 4, Nr. 114.

¹⁰⁴ „Už 15 kg „Sodybai“ pristatytų uogų leidžiama pirkti 1 kg cukraus“, *ibid.*, 1942, rugpjūčio 3, Nr. 178 (339).

¹⁰⁵ „Už laiku pristatytus grūdus bus duodama degtinės“, *ibid.*, rugpjūčio 28, Nr. 200 (361).

¹⁰⁶ A. Bubnys, *op. cit.*, p. 329.

¹⁰⁷ J. Bulavas, *op. cit.*, p. 118–119.

¹⁰⁸ Arklių registracijos karininko Lietuvai 1943 m. lapkričio 15 d. raštas Lietuvos saugumo apygardos komendantui Kaune, LCVA, f. R-729, ap. 1, b. 47, l. 335.

¹⁰⁹ *Ibid.*

¹¹⁰ *Ibid.*

¹¹¹ Veterinarijos karininko prie Lietuvos saugumo apygardos komendanto 1943 m. lapkričio 11 d. raštas Lietuvos saugumo apygardos komendantui Kaune, *ibid.*, l. 336.

¹¹² Panevėžio apskrities viršininko 1944 m. sausio 21 d. raštas Panevėžio apskrities valsčių viršaičiams, *ibid.*, ap. 2, b. 8, l. 75.

¹¹³ Panevėžio apskrities žemės ūkio vadovo 1944 m. sausio 18 d. raštas Panevėžio apskrities viršininkui, *ibid.*, l. 73.

¹¹⁴ Panevėžio valsčiaus viršaičio 1943 m. balandžio 12 d. raštas Panevėžio apskrities viršininkui, *ibid.*, ap. 1, b. 47, l. 134.

¹¹⁵ Kupiškio valsčiaus viršaičio 1943 m. sausio 18 d. raštas Panevėžio apskrities viršininkui, *ibid.*, l. 8.

¹¹⁶ Šeduvos valsčiaus viršaičio 1943 m. sausio 7 d. raštas Panevėžio apskrities viršininkui, *ibid.*, l. 6.

¹¹⁷ Panevėžio apskrities žemės ūkio vadovo 1944 m. birželio 26 d. raštas Panevėžio apskrities viršininkui, *ibid.*, ap. 2, b. 8, l. 309.

¹¹⁸ *Amtsblatt des Generalkommissars in Kauen*, 1942, Nr. 6, S. 57–60.

¹¹⁹ Vilkaviškio apskrities valdybos 1942 m. sausio 6 d. raštas Alvito, Bartninkų, Gražiškių, Pajevonio ir Vilkaviškio valsčių viršaičiams, LCVA, f. R-646, ap. 1, b. 6, l. 5.

¹²⁰ Vilkaviškio valsčiaus viršaičio 1942 m. vasario 7 d. raštas Pagramdų seniūnijos seniūnui, *ibid.*, b. 2, l. 3.

¹²¹ Lietuvos generalinės srities generalkomisaro 1941 m. gruodžio 29 d. skelbimas, *ibid.*, f. R-685, ap. 4, b. 7, l. 147.

¹²² *Amtsblatt des Generalkommissars in Kauen*, 1942, Nr. 6, S. 60.

¹²³ Panevėžio apskrities žemės ūkio vadovo 1944 m. sausio 10 d. raštas Panevėžio apskrities viršininkui, LCVA, f. R-729, ap. 2, b. 8, l. 28.

¹²⁴ *Statistische Berichte für das Ostland*, 1944, Nr. 5–6, S. 215.

¹²⁵ Lietuvos ugniagesių organizacijų sąjungos vadovybės 1942 m. gegužės 20 d. raštas Vilniaus apskrities viršininkui, LCVA, f. R-685, ap. 4, b. 7, l. 257.

¹²⁶ Alytaus apskrities viršininko 1943 m. gruodžio 13 d. raštas žemės ūkio generaliniam tarėjui, *ibid.*, f. R-1610, ap. 1, b. 16, l. 150.

¹²⁷ Apskaičiuota pagal: Duomenys apie 1941–1942, 1942–1943 ir 1943–1944 ūkinių metų žemės ūkio produktų kontingentų paskirstymą (1943 m.), *ibid.*, f. R-1399, ap. 1, b. 62, l. 37; *Statistische Berichte für das Ostland*, 1942, Nr. 11–12, S. 466–467; 1943, Nr. 9–10, S. 280–281; Nr. 11–12, S. 371; 1944, Nr. 5–6, S. 211.

¹²⁸ Apskaičiuota remiantis *Statistische Berichte für das Ostland*, 1941, Nr. 9–12, S. 36–37; 1942, Nr. 3–4, S. 114–116; Nr. 11–12, S. 449–451, 466; 1943, Nr. 9–10, S. 280; Nr. 11–12, S. 371; 1944, Nr. 1–4, S. 95–96, 99–100; Nr. 5–6, S. 211.

¹²⁹ Duomenys apie 1941–1942, 1942–1943 ir 1943–1944 ūkinių metų žemės ūkio produktų kontingentų paskirstymą (1943 m.), LCVA, f. R-1399, ap. 1, b. 62, l. 37.

Gauta 2017 10 03
Vilniaus Gedimino technikos universitetas,
Kūrybinių industrijų fakultetas,
Kūrybos komunikacijos katedra,
Trakų g. 1, Vilnius

Justinas Braslauskas

THE NAZI REGIME IN LITHUANIA: RECOVERY OF AGRICULTURAL OBLIGATIONS IMPOSED

Summary

The purpose of this study is to investigate methods and means of recovery of imposed agricultural obligations. The aim of this paper is to analyse the methods and means for recovery of imposed agricultural obligations in Lithuania, occupied by military forces of Nazi Germany. To achieve the aim, the following objectives have been set: 1) to discuss adaptation of production of agricultural products to meet needs of the war in Lithuania under the Nazi regime; 2) to analyse the methods and means used by occupational Nazi authorities for recovery of agricultural obligations imposed on farmers of Lithuania; 3) to discuss other obligations imposed (other than delivery of agricultural products) on Lithuanian farmers, analyse methods and means for their recovery; 4) submit the exhaustive and reliable statistics on recovery of imposed obligations related to delivery of agricultural products.

The topic chosen is a relevant and new one, as this problem has not been presented exhaustively in Lithuanian historiography. First of all, we lack a generalized analysis on the entire Lithuania scale, analysis which must be more detailed, based on archive or reliable statistical data related to practical application of the mechanism of recovery of agricultural obligations (primarily aiming at agricultural products) imposed. This article aims at filling these and other gaps in relevant historiography.

During the research the following conclusions have been drawn:

1. In the case of Germany victory in the war, the territories of all Baltic states, including Lithuania, were to be included into the Nazi Reich. During the wartime, the economy of these countries had to serve demands of the Wehrmacht and meet other Reich needs, irrespective of the interests of the local people and local economies. It had not been planned to create a considerable consumer goods industry. These countries had to be cheap labour sources and base for provision of raw materials, as well as a market for realization of German industry products.

2. The essence of the Nazi agricultural policy in the occupied Lithuania meant a unilateral demand to increase production of basic food products and raw materials in order to provide the German troops as well as local resi-

dents and Germans in Germany with food products. The Nazi imposed on farmers various obligations related to agricultural products and various equipment (mobilization of horses with carts and harnesses, obligations of manual work and transport, etc.)

3. Civil occupational Nazi authorities adapted Lithuanian municipal system to meet their agricultural needs during the wartime. The occupational authorities through threatening the officers of Lithuanian municipal system with penalties and negative consequences related to agriculture and farmers, using the help of Lithuanian officers, managed to recover a huge amount of agriculture products from this country agriculture sector. Whereas Lithuanian municipal officers of higher rank were forced to apply constantly the psychological pressure or even coercion on their own subordinates and colleagues of lower rank.

4. In order to recover agricultural obligations fulfilment, the occupants applied both repressive and promoting measures. Among repressive ones, farmer removal from his/her farm should be mentioned as well as requisition of agricultural products, cash penalties, farmers suing with the German Special Court, forcible confining in detention facilities, forced-labour camps or even killing by firing squad. Especially famous for farmers killing by firing squad was Horst Wulff, the commissar of Vilnius county district. By killing the farmers, the occupants sought to intimidate the villagers so that they would better fulfil the obligations imposed.

5. To perform recovery of fulfilment of imposed agricultural obligations, the following promoting measures used to be applied: issue of ownership documents, granting the possibility of acquisition of industrial goods, etc.

6. The Nazi failed to convert Lithuanian farmers into obedient executors of alien will. Due to harsh conditions of the wartime and sabotage of Lithuanian farmers in order to protect their farms from the complete deterioration, occupational government of the Nazi each economic year failed to collect from Lithuanian villages planned agricultural products contingencies irrespective of requisition of the large part of agricultural production of this country.